

UZVICI U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

Ana KOVAČEVIĆ, Zagreb

1. UVOD

Josip Hamm je u *Staroslavenskoj gramatici* uzvicima posvetio završnu rečenicu poglavlja o nepromjenjivim vrstama riječi kojom je ustvrdio kako »uzvici kao i neke čestice (*ei, ei, ni, ni, gore, uvy, o* i sl.) u užem smislu ne idu u gramatiku nego u rječnik« (HAMM 1958: 184). Hammov je stav paradigmatična ilustracija jednoga nikad izrijekom oblikovanoga, ali zato općega stava i načina djelovanja velike većine jezikoslovaca. Naime, činjenica je da se, u usporedbi s promjenjivim vrstama, nepromjenjivim vrstama riječi, pa tako i uzvicima kao njihovoj potkategoriji, u stručnoj literaturi posvećuje znatno manje pozornosti. Uzvici su, međutim, u dvostruko podčinjenom položaju. Njihov je položaj među ostalim nepromjenjivim vrstama riječi jednak položaju potonjih u odnosu na promjenjive vrste. Štoviše, uzvici su sa stajališta lingvističkih proučavanja najzanemarenija kategorija riječi uopće. Kada i bivaju predmetom znanstvenoga istraživanja, redovito se govori o njihovoj bitno različitoj izraznoj i sadržajnoj naravi u odnosu na ostale vrste riječi. O njima se često i opetovano misli i sudi kao o jedinicama na rubu jezičnoga sustava ili polulingvističkim elementima koji čine neznatnu manjinu rječničkoga blaga svakoga jezika. Ukratko, budući da pokazuju »neuklopljenost u jezične norme (s obzirom na svoj glasovni sastav, prozodiju, semantiku, stilistiku, »tvorbu«, pa i sintaksu)« (MATEŠIĆ 2004: 342), uzvici kao da su kategorija *non grata* jezikoslovne znanosti.

Nepovoljan status zapečatio im je Ferdinand de Saussure na kraju svoga promišljanja o arbitrarnosti jezičnoga znaka u kojem kao moguće protuargumente tezi o nemotiviranosti veze između označitelja i označenika

navodi upravo onomatopeje i uzvike. Unatoč uspješnom dokazivanju da je izbor označenika onomatopeja i uzvika također arbitrar, de Saussure zaključuje: »Ukratko, onomatopeje i uzvici sporednog su značenja, a njihovo simboličko podrijetlo je prijeporno«¹ (SAUSSURE 2000: 126), a prije samoga zaključka za onomatopeje je ustvrdio kako »nisu nikada organski elementi jezičnog sustava«² (SAUSSURE 2000: 125). Nije ni čudno zašto gramatike, koje su mahom strukturalističke provenijencije, ne daju iscrpne opise uzvika »jer njih ni morfološki ni sintaktički takvim pristupom nije moguće (dobro) opisati.« (MATEŠIĆ 2004: 342).

Uzvici su posebna vrsta riječi »jer su druge riječi povezane s intelektu-

¹ Saussureov pojam *simbola* i *simboličnosti* razlikuje se od onoga ustanovljenoga u općeprihvaćenoj Peirceovoj trijadi: *ikona*, *indeks* i *simbol*. Za de Saussurea *simbol* je motivirani znak, onaj kod kojega veza označenika i označenoga nije arbitrarna kao kod jezičnoga znaka. Peirceov je pak *simbol* definiran dogovorenim i naučenom vezom između signansa i signatuma dok je *ikona* ona koja pokriva značenje de Saussureova simbola. U skladu s takvim određenjem, danas se govori o *ikoničnosti* onomatopeja (Vidi TRASK 2005: 116). Ikoničnost drugih jezičnih znakova i izričaja zamijetio je i tumačio Jakobson, dok je Peirce smatrao da su svakome znaku, svojstvene sve tri dimenzije – ikonična, indeksična i simbolična, uz dominaciju jedne od njih.

² U znanosti o jeziku status onomatopeja nije jednoglasno utvrđen. Neki lingvisti odvajaju ih od uzvika. Dragutin Raguž ističe kako je bitna razlika između uzvika i onomatopeja u tome što su uzvici voljno stvoreni da bi se njima iskazala poruka, dok onomatopeje »opisuju, oponašaju postojeće zvukove koji nisu voljno stvoreni radi poruke, nego su nevoljne zvučne reakcije«. (RAGUŽ 1997: 294). Iako ih je u svojoj gramatici uvrstio u kategoriju uzvika, Ivo Pranjković je u ranijim radovima držao kako onomatopeje »nikako ne bi trebalo pribrajati uzvicima« zato što se od njih, kao »uvjetne kopije zvukova« koje mogu funkcionirati kao jedan od članova rečeničnog ustrojstva, a podložne su i afiksaciji, razlikuju semantički, sintaktički i morfološki. (PRANJKOVIĆ 2002: 13).

Ipak, da onomatopeje nisu tek puki ujezičeni zvukovi dokazala je Masako Fidler na primjerima iz češkoga jezika (FIDLER 2006). Uočila je da se njihovo značenje nipošto ne iscrpljuje u verbalnome prenošenju zvučnih pojava nego može uključivati i neke druge značenjske koncepte kao npr. [Pozadina] ili [Različito]. Također, Fidler je u izrazu nekih onomatopeja otkrila oblične zakonitosti i sufiksoidne formacije slične onima koje se pojavljuju kod promjenjivih vrsta riječi. Tako je npr. uzvični sufiksoid *ity* svojim značenjem usporediv s pridjevskim sufiksom *ity*.

Neda Pintarić je onomatopeje smjestila u semantičku skupinu *imitativnih uzvika* za koje navodi kako »imaju po mišljenju nekih gramatičara 'premorfeme' ili 'protomorfeme', dakle morfeme u začetku. To su neki samoglasnici i suglasnici. U poljskome se tako navodi premorfem *-u* (*łupU-cupU*) koji bi u hrvatskom bio *-a* (*hopA-cupA*)«. (PINTARIĆ 2002: 85, 86). Premorfeme je uočila i kod pueritivnih uzvika, a čitavu je pojavu nazvala *prvotnom protomorfemizacijom uzvika*, pri čemu *drugotna protomorfemizacija* označava pojavu »kojom se od neke vrste riječi napravi sekundarno uzvik i zatim se na njega dodaju navedeni protomorfemi«. (PINTARIĆ 2002: 88).

alnom stranom govora, a uzvici s područjem čuvstava i volje« (SIMEON 1969: 698). Zato im se često oduzima status jezičnoga znaka i smatra amorfnim jedinicama na granici jezika i prirodnih zvukova³. Svodi ih se na simptome emocionalnih i voljnih doživljaja,⁴ signale govornikova raspoloženja ili njegova odnosa prema sadržaju iskaza,⁵ jezične geste⁶ vezane uz paralingvističku stranu jezične djelatnosti. Za razliku od ostalih vrsta riječi kojima se imenuju odnosno izražavaju pojmovi,⁷ uzvicima se namjerno i najneposrednije prenose osjećaji, htijenja i sl. Nije ih potrebno učiti jer su »slični u mnogim jezicima i gotovo uvijek razumljivi i onima koji inače ne razumiju jezik kojim se govori« (BARIĆ i dr. 1997: 284).

Podjele uzvika uglavnom se rukovode formalnim i semantičkim mjerilima. Prema prvome mjerilu razlikuju se oni uzvici koji su svojim postanjem isključivo uzvične naravi i oni uzvici čije je porijeklo u nekoj drugoj vrsti riječi, koja onda nerijetko biva okamenjenom i(li) okrnjenom.⁸ Prvi se nazivaju pravim i primarnim uzvicima⁹ ili eksklamacijama¹⁰ dok se oni drugi označavaju kao nepravni, sekundarni i izvedeni uzvici¹¹ ili interjekcije.¹² Prema semantičkom kriteriju uzvici se najčešće razvrstavaju na one kojima se prenose različite vrste i stupnjevi čuvstvenih doživljaja samoga govornika, na one koji služe uspostavljanju i modeliranju komunikacije sa sugovornikom te obraćanju životinjama i, konačno, na onomatopejske uzvike kojima se oponašaju zvukovi žive i nežive prirode.¹³

Izrazna strana uzvika, posebno onih neizvedenih i onomatopejskih, pokazuje svojevrstu fonetsku osebnost¹⁴ koja se očituje u neuobičajenim kombinacijama glasova i njihovim umnožavanjima te slobodi odstupanja

³ Usp. BABIĆ i dr. 1991: 474.

⁴ Usp. SIMEON 1969: 698.

⁵ Usp. SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 258.

⁶ Usp. BARIĆ i dr. 1997: 284.

⁷ Usp. SIMEON 1969: 698.

⁸ Usp. BARIĆ i dr. 1997: 283.

⁹ Usp. SIMEON 1969: 699.

¹⁰ Usp. RAGUŽ 1997: 286.

¹¹ Usp. SIMEON 1969: 699.

¹² Usp. RAGUŽ 1997: 286.

¹³ Neda Pintarić autorica je semantički razradene klasifikacije uzvika utemeljene na tipu pragmatičnoga značenja. Ustanovila je osam skupina uzvika; *emotive, senzitive, diktative, imitative, demonstrative, kognitive, specifikative i pueritive*. (PINTARIĆ 2002: 81).

¹⁴ Usp. SIMEON 1969: 698.

od fonoloških i prozodijskih pravila koja su važeća za ostale vrste riječi nekoga jezika. Kako im je zanižan status jezičnog znaka, jasno je zašto se o uzvicima govori kao o kombinacijama glasova i slogova,¹⁵ a ne fonema i pogotovo ne – morfema.¹⁶ Semantički pak aspekt uzvika svjedoči čestu pojavu homonimije i(li) polisemije koje nestaju u pravom području uzvika – u govoru, konkretnoj strani jezične djelatnosti i živoj komunikacijskoj situaciji. Bilježenje uzvika zapravo »osiromašuje uzvike i otežava njihovo razumijevanje« (PINTARIĆ 2002: 82). Jer im je značenje u tolikoj mjeri ovisno o kontekstu, suznačnost se ove vrste nepromjenjivih riječi smatra iznimnom. Međutim, suznačnost uzvika različite je naravi od suznačnosti ostalih nepromjenjivih riječi. Definirao ju je Ivo Pranjković ustanovivši kako suznačnost uzvika »nije gramatičkog tipa (ne služi za uređivanje odnosa među jezičnim jedinicama uz koje se javlja)« nego je »izrazito komunikativnoga, pragmatičkoga tipa« zato što se prije svega tiče »relacije između govornika i onoga o čemu se priopćuje« pa bi se za uzvike, zaključuje Pranjković, »moglo reći da jesu suznačne, ali da nisu gramatikalizirane (nego »pragmatikalizirane«) riječi.« (PRANJKOVIĆ 2005: 21).

Za razliku od ostalih vrsta nepromjenjivih riječi koje predstavljaju zatvoren popis jedinica, uzvike čini otvoren skup riječi koji se neprestano povećava. Međutim, postanak novih uzvika nije moguće opisati ustanovljenim tvorbenim pravilima nekoga jezika, pa se njihov nastanak »i ne smatra tvorбом, nego jezičnim stvaranjem« (BABIĆ i dr. 1991: 740). Uzvici mogu biti korijeni u tvorbi drugih vrsta riječi, najčešće glagola i imenica. Neda

¹⁵ Usp. PINTARIĆ 2002: 83.

¹⁶ Govoreći o drugoj vrsti nepromjenjivih riječi, veznicima, Barbara Kunzmann-Müller s pravom kaže kako jednostavni veznici (kao *i*, *ili*, *a*, *jer*) sadrže (samo jedan) morfem (KUNZMANN-MÜLLER 2005: 31). Jednako tako, za uzvike se može reći da su jezični znakovi koji sadrže jedan morfem. U prilog tome ide činjenica da će se morfemskom analizom npr. glagola *ojkati* dotična riječ segmentirati kao *oj-ka-ti* i kako je vrlo teško pomisliti da bi se radilo o riječi čiji korijenski dio ima samo status sloga, a ne morfema. Isto tako, neutemeljenim bi zvučao stav da fonemski dvojac /oj/ kao uzvik ima status izgovorne jedinice, sloga, dok u riječi *ojkati* postaje morfemom. Morfem je pojavnost koja *jest*, koja *biva*. Nije funkcija koja varira od riječi do riječi. Uzvik u *oj* prosječan govornik hrvatskog jezika znati, više ili manje precizno, odrediti značenje odnosno dotično će oblično ustrojstvo povezati s pripadajućim mu sadržajnim ustrojstvom. Uzvik je nesumnjivo (iz)govorna pojavnost, ali je isto tako nesumnjivo i jezična pojavnost – jezični znak.

Pintarić je tu pojavu označila terminom *gramatikalizacija uzvika*.¹⁷ Moguća je i »pojava stvaranja sekundarnih uzvika iz promjenjivih vrsta riječi koje više nemaju uzvični korijen, ali označuju neke pokrete ili opisuju zvukove (usp. *štuc-štuc* od glagola *štucati* ili *kuc-kuc* od glagola *kucati*). Budući da je ista mogućnost prisutna i u poljskom jeziku, Pintarić zaključuje kako je takvo povratno izvođenje uzvika »opća zakonitost u stvaranju uzvika kao standardiziranih vrsta riječi« (PINTARIĆ 2002: 90). Konačno, kako primjećuje Pintarić, popis se uzvika nekoga jezika širi posuđivanjem iz živih i mrtvih jezika.¹⁸

Proučavanje sintakse uzvika pokazuje se izlišnim zbog općega stava o uzvicima kao asintagmatskim,¹⁹ nesintaktičkim²⁰ i »autosintaktičnim«²¹ riječima. U rečenici je uzvicima svojstvena prepozicionalnost,²² a od ostalih su riječi odvojeni zarezom, pa je i tim formalnim obilježjem istaknuta njihova sintaktička samostalnost. Ipak, kako je uočila Sybilla Daković, hrvatska jezikoslovna znanost postavila je tri domene promišljanja sintaktičkog aspekta uzvika.²³ Prva se odnosi na stav o uzvicima kao ekvivalentima rečenici. Stjepko Težak i Stjepan Babić u svojoj su gramatici eksplicirali taj stav tvrdnjom kako su uzvici »najčešće svojevrsna zamjena za uskličnu rečenicu« (TEŽAK, BABIĆ 2000: 317). Slična konstatacija o uzvicima u službi »osobite usklične rečenice« nalazi se i u Raguževoj gramatici (RAGUŽ 1997: 373). Sintaktičku samostalnost struktura koje sadrže uzvike (kao i onih s obraćanjem kojima su uostalom i slične) Pranjковиć tumači kao specifičnu vrstu implicitno subordiniranih struktura na razini teksta.²⁴ Pojavljivanje uzvika u funkciji nekog od članova rečeničnog ustrojstva

¹⁷ Vidi PINTARIĆ 2002: 81.

¹⁸ Vidi PINTARIĆ 2002: 82.

¹⁹ Vidi DAKOVIĆ 2007.

²⁰ Vidi BABIĆ i dr. 1991: 740.

²¹ Vidi PRANJKOVIĆ 2002: 196.

²² Vidi PRANJKOVIĆ 2002: 197.

²³ Vidi DAKOVIĆ 2007.

²⁴ Implicitno subordiniranim Pranjковиć naziva »asindetske strukture sa zavisnim odnosom među dijelovima« (PRANJKOVIĆ 2002: 178) kod kojih zavisnost nije formalnogramatički izražena, nego je leksičkosemantičke prirode odnosno »leksičkosemantičke osobitosti jednog dijela (redovito prvoga) uvjetuju *sintaktičku obaveznost* (tj. obaveznu nazočnost) drugoga.« (PRANJKOVIĆ 2002: 135). U dvodiobi implicitnih subordiniranih struktura, s obzirom na narav tipizirajućih elemenata u njima, strukture s uzvicima pripadaju skupini s autosemantičnim tipizirajućim elementima, a to su riječi deklarativno-perceptivne semantike te riječi s fatičkom funkcijom (PRANJKOVIĆ 2002: 179).

drugo je područje zamijećene sintaksoidnosti uzvika. U tom kontekstu većina jezikoslovaca prepoznaje uzvike, i to mahom one onomatopejske, u funkciji neoglagoljenoga predikata.²⁵ Posljednje je sintaktičko svojstvo uzvika slično rekaciji kod glagola – riječ je o otvaranju mjesta objektu u rečenici koji uz uzvik može stajati u genitivu, dativu i akuzativu.

Ovaj sažeti prikaz dosadašnjih istraživanja i promišljanja o uzvicima u hrvatskom jezikoslovlju pokazuje kako uzvici uistinu odstupaju od važećih jezičnih normi i kriterija uobičajenih za proučavanje ostalih jezičnih znakova. Ipak, pogrešno je uzvike promatrati kao iznimku koja potvrđuje pravilo jer ustanovljene norme i kriteriji pripadaju ponajprije onima koji su ih oblikovali, a ne jeziku samomu. Uzvici su zapravo još jedna potvrda kako jednostrano, u ovom slučaju strukturalističko, proučavanje jezičnih pojavnosti nikada nije potpuno ni iscrpno te se – što je još važnije – udaljuje od iskonske naravi svoga predmeta proučavanja. Kod njih, kao i kod ostalih nepromjenjivih vrsta, »sintaktički i distribucijski kriterij svakako treba u puno većoj mjeri uzimati u obzir nego kod promjenjivih« jer su te riječi »u pravilu ionako funkcionalne« (PRANJKOVIĆ 2005: 24). Konkretna upotreba uzvika područje je koje nesumnjivo nudi učinkovitiju mogućnost otkrivanja i opisivanja te vrste riječi, pa se pragmlingvistički kut gledanja pokazuje kao poželjan i neizbježan istraživački iskorak koji zbog njegove usmjerenosti na »govor, *parole*, dakle na performanciju kao jedino što nam uistinu stoji na raspolaganju« (GLOVACKI-BERNARDI i dr. 2001: 218), ni u kojem slučaju nije opravdano smatrati manje znanstvenim. Već je na samom početku moderne lingvističke znanosti ustanovljeno kako je jezik djelovanje, a ne tek puko i statično djelo. Zbog toga se razloga visoke razine apstrahiranja, posebno prisutne u području proučavanja i određivanja vrsta riječi, same za sebe pokazuju nedovoljnima u otkrivanju punine jezične stvarnosti.

Pragmlingvistički pristup uzvicima primijenila je poljska lingvistica Anna Wierzbicka. Prije nego li se posvetila iscrpnoj analizi uzvika u polj-

²⁵ Uzvik kao subjekt izrijekom se ne spominje, ali je prepoznatljiv u primjerima »poimeničnog« uzvika u BABIĆ i dr. 1991: 741. U Silićevoj i Pranjkovićevoj gramatici za uvodnom rečenicom kako »onomatopeje katkada mogu zauzimati i određene pozicije unutar rečničkog ustrojstva« (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 261) slijede primjeri u kojima se uzvik prepoznaje ne samo kao subjekt (*Tika-taka budi đaka*) nego i kao objekt (*Napravi krc i gotovo, Uvijek su spremni za bla-bla*).

skome jeziku (uz poneke usporedbe sa sličnim engleskim i ruskim uzvičnim varijantama), Wierzbicka je ukratko iznijela svoje teorijsko polazište. Uzvik se, smatra ona, »može definirati kao jezični znak (1) koji se može rabiti samostalno, (2) koji izražava određivo značenje, (3) koji ne uključuje druge znakove (s njihovim odredivim značenjem), (4) koji nije homofon s drugim leksičkim jedinicama za koje bi se moglo primijetiti da su značenjski s njim povezane, i (5) koji se odnosi na trenutno govornikovo umno stanje ili umni čin (npr. osjećam ..., želim ..., mislim ..., znam ...) (WIERZBICKA 2003: 290). Četvrti je kriterij u daljnjem tekstu ipak preoblikovala u kriterij prema kojem uzvikom zovemo onu jezičnu jedinicu »koja nije homofona s drugom leksičkom jedinicom čije bi značenje bilo uključeno u značenje navodnog uzvika« (WIERZBICKA 2003: 291). Klasifikacijom uzvika Wierzbicka je ustanovila tri tipa – emotivni, voljni i kognitivni tip. Prvi u svom značenju sadrži semantičku komponentu »Osjećam nešto«, drugi komponentu »Želim nešto«, a posljednjim tipom dominira značenjska komponenta »Mislim nešto« i »Znam nešto« (WIERZBICKA 2003: 291). Odmah je vidljivo kako navedena definicija i klasifikacija uzvika isključuje onomatopejske uzvike. Nadalje, nedovoljno se razrađenima, barem sa stajališta standardnoga hrvatskog jezika i jezika hrvatskoglagoljskih spomenika, pokazuju četvrti i peti kriterij određenja. Potonji zato što je kod nekih uzvika izrazito dominantna značenjska usmjerenost na sugovornika, a ne na govornika. Npr. u sintagmi *Jao tebi!* važnijom se pokazuje semantička sastavnica nevolje i nesreće koja je zadesila ili će zadesiti primatelja poruke, nego li emotivno, voljno ili kognitivno polazište njezina govornika. Četvrtom Wierzbickinom kriteriju usprkos, u ovom će se radu dati opis uzvika kod kojih je i više nego očita formalna i semantička veza s nekim drugim riječima.²⁶

Daleko je zato više prostora Wierzbicka dala iscrpnome opisu uzvika u kojem je uspješno izbjegla površna i preopćenita značenjska određenja kakva im se najčešće pripisuju te dokazala njihovu značenjsku složenost i najistančanije semantičke razlike, čak i među onim uzvicima koji se nerijetko smatraju istoznačnima i univerzalnima. Svojim je radom dokazala da uzvici

²⁶ I sama je Wierzbicka dovela u pitanje četvrti kriterij uključivši u opis poljsku riječ *precz* za koju je ustanovila da se može rabiti i kao poluprilog i kao uzvik (WIERZBICKA 2003: 297). I u *Poljsko-hrvatskom rječniku* autora Milana Mogušića i Nede Pintarić uz *precz* su prisutne obje gramatičke kratice, *ad* (prilog) te *inter* (uzvik) (MOGUŠIĆ, PINTARIĆ 2002: 665).

itekako imaju svoje značenje i da ga se može opisati. Njezina izričita tvrdnja kako nipošto nije riječ o univerzalnim ili prirodnim znakovima koji se uopće ne moraju učiti nego, dapače, o jezičnim znakovima koji često pripadaju najkarakterističnijim osobitostima neke kulture, polazište je koje sigurno može iznaći sadržajne i relevantne spoznaje o uzvicima.

2. UZVICI U STAROSLAVENSKIM GRAMATIKAMA

Staroslavenske gramatike se malo ili nimalo osvrću na uzvike. Razloge tome valja tražiti u činjenici da su s obzirom na predmet svoga proučavanja staroslavenski filolozi, u odnosu na standardologe, umnogome ograničeni. Na raspolaganju nemaju živu i autentičnu sinkroniju staroslavenskoga jezika niti polifunkcionalne tekstualne predloške koji bi u pravilu trebali zrcaliti cjelinu svakoga jezika. Ono čime raspolažu liturgijski su tekstovi na jeziku pisane kulture, i to u obliku institucionaliziranih molitvenih obrazaca, odnosno na jeziku koji nije bio govoreni jezik, barem ne u svakodnevnoj neposrednoj komunikaciji. Takve prilike pogotovo ne idu u prilog proučavanju uzvika, za koje je već rečeno da su ponajprije činjenica razgovornog stila i da je živi iskaz pravo područje njihova proučavanja. Osim toga, optimalnu sliku o uzvicima u nekom jeziku, zbog njihove semantičke kompleksnosti, sigurno će najbolje znati osjetiti i dati izvorni govornik. Koliko god kanonski staroslavenski bio razumljiv, njegovo višestoljetno »zatišje«, jednako kao i razvoj pojedinačnih slavenskih jezika kojima se i danas govori, čine ga stranim jezikom za suvremenog proučavatelja, bio on govornik nekoga slavenskog jezika, ili ne. Neizbježno je da takve nezahvalne izvanjezične okolnosti otežavaju sustavnije i angažiranije bavljenje uzvicima prvoga slavenskoga književnoga jezika.

Drugi je hrvatski paleoslavist koji se nakon Hamma prihvatio gramatičkoga prikaza kanonskoga staroslavenskoga jezika Stjepan Damjanović. Posljednje izdanje *Staroslavenskoga jezika* Damjanović je dopunio poglavljem o sintaksi u kojem su svoje mjesto pronašli i uzvici. O njima se, unutar klasifikacije rečenica po priopćajnoj svrsi, govori kao o formalnim pokazateljima uskličnih rečenica, a navedeni uzvici – *o, gore, o gore, o vele, ole, uvy* – oprimjereni su odgovarajućim rečenicama.²⁷ Staroslavensko

²⁷ Vidi DAMJANOVIĆ 2003: 172.

rečenično ustrojstvo²⁸ kontekst je za spominjanje uzvika i kod ruskog paleoslavista Georgija A. Haburgaeva koji također u razdiobi rečenica po cilju iskazivanja navodi retoričko obraćanje i uzvike kao dva pokazatelja uskličnih rečenica. Od potonjih zajedno s primjerima rečenica navodi – *o, uva, gore* i *u*.²⁹ Češki paleoslavist Josef Kurz u nekoliko je rečenica posvećenih uzvicima samo nabrojio one najčešće – *se, i se, ese, tē, to, ei, o, ole, o vele, uva, uvy* i *gore* – uz napomenu kako su i neki veznici uzvičnoga porijekla te uz svoje osnovno vezničko značenje, mogu čuvati i ono prvotno, uzvično značenje. Takvima Kurz smatra veznike *i* te *jako*.³⁰ August Leskien u svojoj gramatici spominje uzvične čestice³¹ (Partikeln des Ausrufes, Wunsches u. dgl. Sind) i kao njihove predstavnike nabraja: *se* (uz napomenu da je riječ o srednjem rodu pokazne zamjenice *sb*), *jese, sē, vole, vole-že, jaru-tu, jaru-da, jaru-i* te *ješa (eša)*.³² Rumunjski jezikoslovac Grigore Nandriș autor je staroslavenske gramatike na engleskom jeziku koja je usredotočena isključivo na fonologiju i morfologiju i u kojoj su uzvici posljednja obrađena kategorija riječi. Uz uvodnu rečenicu kako se radi o riječima koje su »imitativni oblici ili, u nekim slučajevima, sklonidbeni oblici drugih vrsta riječi« (NANDRIȘ 1959: 211), Nandriș nabraja uzvike *gore, o, ole, ovele, u, uva, uvy, uvy m̃nê, jaru, jei, ei, jese, se, ješe, ješe da* pridodajući im prijevode na engleskom jeziku, bez primjera upotrebe uzvika u rečenicama.

Petar Đorđić autor je nešto razrađenijega prikaza uzvika staroslavenskoga jezika. Prikaz te vrste nepromjenjivih riječi autor započinje tvrdnjom o malom broju rabljenih uzvika u staroslavenskim jezičnim spomenicima kao i u spomenicima redakcijske pismenosti, te nastavlja klasifikacijom uzvika na primarne i sekundarne, tj. one koji su postali »od drugih riječi ili leksičkih osnova« (ĐORĐIĆ 1975: 213). Đorđić dodaje kako se nerijetko sekundarni i primarni uzvici pojavljuju zajedno, a zatim navodi primjere staroslavenskih rečenica s uzvicima i odgovarajuće im prijevode.

²⁸ Proučavanje uzvika u okviru sintakse metodološki je postupak koji je u skladu s općeprihvaćenim stavom o njihovoj nemorfologičnosti i suznačnosti, pa ih gramatike često obrađuju u okviru sintakse.

²⁹ Vidi HABURGAEV 1986: 405.

³⁰ Vidi KURZ 1969: 179.

³¹ Leskienovo hibridiziranje uzvika i čestica nije neobično niti neočekivano jer obje kategorije, osim što su morfološki nepromjenjive, bitno određuje svojstvo modalnosti.

³² Vidi LESKIEN 1886: 97.

Primarni su uzvici *o*, *ole*, *u* ili *ju*, *uva*, *uvy*, *jei* ili *ei*, a sekundarni *vele*, *gorje*, *ljutê*, *ni* i *se*. Malen je ali važan Đorđićev iskorak i u tome što se osvrće na neke redakcijske varijante kanonskih staroslavenskih uzvika te u navedenim primjerima donosi i one preuzete iz redakcijskih tekstova. Upravo su redakcijski tekstovi staroslavenskoga jezika, zbog svoje tematske raznovrsnosti i većega dodira sa živim narodnim jezicima, kontekst koji je pogodniji i primjereniji za proučavanje uzvika. Možda će u budućnosti jezično-stilistička proučavanja tekstova redakcija staroslavenskoga jezika, kao i njihove gramatičke kodifikacije, donijeti jasniju i potpuniju sliku te, za sada i u živim jezicima, nedovoljno istražene kategorije riječi.

Izbor i tumačenja staroslavenskih uzvika navedenih paleoslavista ne pružaju mnogo mogućnosti za komentar jer ni sami autori nisu previše razvili teoriju i oprimjerenu argumentaciju. Ipak, zanimljivo je primijetiti da se ni jedan uzvik ne javlja u svim gramatikama, pa čak ni općeprepoznatljivi uzvik *o* koji je kod Leskiena izostao vjerojatno zbog usmjerenosti na čestičnu stranu hibridne vrste uzvičnih čestica. Nadalje, nisu čestice jedina vrsta koja se može prepoznati u označiteljima nabrojanih uzvika. Primjerice, neki su znanstvenici u Kurzovim uzvicima *to* i *tê* više skloni prepoznati prilog, veznik i česticu.³³ Budući da Kurz nije naveo tekstualne primjere kojima bi argumentirao klasifikaciju, nije ni moguće ponuditi protuargumentaciju koja bi njegovu dovela u pitanje. Konačno, među nabrojanim uzvicima svih autora teško je prepoznati i pretpostaviti da bi ijedan bio onomatopejske naravi. Vjerojatnije je da je takvo stanje rezultat sadržajne i funkcionalne naravi kanona staroslavenskih spisa nego li uvjerenja njihovih proučavatelja da onomatopeje nisu uzvici. Naime, kao izraz čovjekove ludičke težnje da jezikom obuhvati sve pojavnosti svijeta koji ga okružuje, onomatopeje su karakteristične za tekstove i izričaje veće spontanosti, slobode i kreativnosti nego što su to mogli biti svjetonazorski zadani liturgijski i drugi obrasci poznatih staroslavenskih tekstova. U knjigama *Svetoga pisma* primjerice, ako govorimo o onomatopejama životinjskoga glasanja, spominju se razne životinje, ali su njihovi »likovi« najčešće prisposobljeni Bogu, čovjeku ili vragu, te kao takvi »progovaraju« ljudskim jezikom. Primjeri za takve metaforizirane životinje mogu se naći, između ostalih, u *Knjizi Postanka* (Post 3,1-6), *Knjizi o Jobu* (Job 39,25) ili u *Otkrivenju* (Otk 8,13).

³³ Vidi DAMJANOVIĆ i dr. 2004: 271, 278.

3. UZVICI U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TEKSTOVIMA

Popis uzvika koji će se predstaviti ovim radom temelji se na korpusu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* Staroslavenskog instituta u Zagrebu, pri čijem se sastavljanju vodilo »računa o tome da u njemu budu zastupljeni tekstovi svih vrsta«. (RJEČNIK REDAKCIJE 2000: II).

Iz te se korpusne građe nàdaju sljedeće jezične jedinice koje je moguće prepoznati kao uzvike: *a, ava, ave, alleluê, amenъ, vaha, vita, gore, de, ei, řo, o, ovê, oime, ole/olê, osanъna, oh', uva, uvi, êo i û*. Sa staroslavenskim inventarom uzvika kakvim su ga oblikovali navedeni gramatičari, hrvatskoglagoljski se podudara s obzirom na uzvike *gore, ei, o, ole/olê, uva, uvi i û*. Neobičan je u spomenutim staroslavenskim gramatikama izostanak uzvika koje hrvatska redakcija bilježi kao *alleluê, amenъ* i *osanъna* iako te riječi nesumnjivo postoje i u staroslavenskome kanonu. Moguće ih je zato naći u leksikografskim priručnicima koji su, kao što je zaključio Hamm, spremniji i otvoreniji za obrađivanje nepromjenjivih riječi, pa tako i uzvika.³⁴

Budući da se radi o morfološki nepromjenjivoj vrsti riječi, svakako je relevantnija podjela uzvika prema semantičkom i funkcionalnom mjerilu. Stoga je, s obzirom na dominantnu značenjsku komponentu i upotrebu, uzvike u hrvatskoglagoljskim tekstovima moguće razvrstati u nekoliko skupina:

- uzvici liturgijske namjene i adoracijsko-pozdravne funkcije: *alleluê, amenъ, osanъna, ave*
- pohvalni uzvici radosnoga pozdravljanja: *ovê, vita*
- uzvik potvrđivanja: *ei*
- uzvik samopotvrđivanja, samosvijesti i napetoga iščekivanja: *ava*
- uzvici dozivanja, obraćanja i upućivanja na nekoga ili nešto: *o, olê/ole, de*
- rugalački uzvici: *vaha, uva*
- uzvici jadikovanja: *a, gore, řo, oime, oh', uvi, êo, û*

³⁴ Vidi DAMJANOVIĆ i dr. 2004: 18, 19, 170; SLOVNÍK 1966: 26, 31; 1973: 557.

alleluê

Uzvici *alleluê*, *amen* i *osanyna* prepoznatljiv su i općepoznati svevremenski jezični trojac religijsko-liturgijske namjene koji je i danas u živoj upotrebi. Prvi od njih, *alleluê*, po formi je i porijeklu sraslica hebrejskoga povika »hvalite Jahvu!« (*hallêlû-jâh*³⁵) te je »aklamacija hvale najvišega reda, pohvala Boga na najelegantniji način koji čovjek može iznaći u obožavanju, strahopoštovanju i poniznosti« (ENCYCLOPEDIA 1975, 1976, vol. III: 19). Grčka i latinska varijanta, ἀλληλουῖα i *alleluia*, pokazuju da je ta hebrejska sintagma transliterirana ušla u druge jezike i postala leksički internacionalizam. U izvornim se hebrejskim i grčkim tekstovima *Biblije* pojavljuje petnaest puta u psalmima i četiri puta u *Otkrivenju* (Otk 19,1-6).³⁶ U navedenom značenju poziva na hvalu Boga uzvik *aleluja* je postao uobičajeni uzvični početak, završetak ili pripjev u psalmima, hvalospjevima, molitvama te sličnim liturgijskim napjevima i tekstovima. Uz fatičku komponentu obraćanja i pozivanja, bitna je semantička sastavnica ovoga uzvika istovremeno izražavanje snažnoga veselja, ushita i razdraganosti, pa se danas pohvalne pjesme koje ga sadrže na katoličkim misama s razlogom pjevaju prije čitanja radosne vijesti, evanđelja, i to posebno svečano na Uskrs, ali ih nije moguće čuti ni u vrijeme korizme niti u misama za mrtve. Upravo zbog tih semantičkih dodataka i s njihovom značenjskom prevagom uzvik *aleluja* ulazi i u izvanliturgijsku, svakodnevnu i kolokvijalnu upotrebu kao izraz radosnoga klicanja i pozdravljanja.

U hrvatskoglagoljskim tekstovima koji su uglavnom liturgijske namjene potvrde ovog uzvika su brojne. Može ih se naći u većini misala, brevijara i psaltira, u *Pariškom*, *Petrisovu* i *Oxfordskom zborniku*, u *Reguli sv. Benedikta*, *Pazinskim fragmentima* i *Splitskom fragmentu misala* kao i u *Amuletu*. Uzvik *alleluê* toliko je prepoznatljiv i uobičajen da često dolazi u obliku kratica *ale*, *alê*, *aê*, *al*, dok mu cjelovita forma nerijetko varira, ovisno o spomeniku – samo u *Frašćićevu psaltiru* javlja se kao *alliluiê*, *allilua*, *allêluiê* i *aalliluiê*. U ovom psaltiru on uvijek dolazi na početku psalma, u naslovu, a ne na njegovu kraju. Tako se nalazi i u naslovu 105.

³⁵ Vidi ETYMOLOGICKÝ 1989: 48.

³⁶ Vidi ENCYCLOPEDIA 1975, 1976, vol. I: 19, 20. Različiti prijevodi *Biblije* mogu imati ovaj uzvik i na nekim drugim mjestima, npr. suvremeni hrvatski prijevod (BIBLIJA 1980: 336, 401) uzvik *aleluja* ima u *Prvoj knjizi Ljetopisa* (1Ljet 16,36) i *Tobiji* (Tob 13,18).

psalma koji prethodi kratkom komentaru o potrebi da vjernici neprestano pjevajući slave i hvale Boga:

- *alléluiê. učenie v(ê)rnim da bez' prestaniê b(og)a pojut' PsFr 93a*

Hrvatskoglagoljski kodeksi, između ostalih i *Brevijar Vida Omišljanina*, donose uzvik *alleluê* na početku 19. gl. *Otkrivenja* u kojem se on četiri puta javlja i u kanonskome grčkom izvorniku. Riječ je o gromoglasnome nebeskom slavlju koje Ivan čuje nakon Božje osude velike »bludnice« Babilona:

- *i slišah' êko glas̃ naroda mnoga. i êko glas vod̃ mnog̃ i êko glas̃ groma krêpka gl(agol)juća al(lêlu)ê. êko v(b)c(esa)ri se g(ospod)̃ b(og)̃ vsedr'žitel̃ BrVO 278c (Otk 19,6)*

Još je jedna apokalipsa, ali ovaj put apokrifna, mjesto na kojem je uzvik *alleluê* posvjedočen nekoliko puta. U *Pavlovoj se apokalipsi iz Oxfordskoga zbornika*, nakon prikaza suda dušama, opisuje i *treto nebo, mês'to pravadnih*, u kojem Pavao dolazi do svetoga grada Jeruzalema gdje David pjeva pohvalnu pjesmu, a potom:

- *vsi na kup' añ(e)li slišahu glas' nega (...) I otgovarahu alêluê COxf 4c*

Očito su eshatološke teme bile pogodan kontekst za ovaj uzvik jer se nalazi i u Homiliji Euzebija Aleksandrijskoga o silasku Ivana Krstitelja u Had iz *Grškovičeva zbornika* (CGrš 9r).

Osim psalama i apokalipse, *alleluê* je čest u raznim slavljeničkim napjevima liturgijskoga obreda. Primjerice, u *4. vatikanskom misalu* dio je pjesme koja slijedi nakon čitanja izvještaja evanđelista Luke o uskrsnom Isusu koji se ukazuje dvojici braće na putu u Emaus (Lk 24,13-35). Sama je pjesma pak parafraza dijela Matejeva kanonskoga izvješća o anđelu koji kraj praznoga groba govori uplašenim ženama da je Krist uskrsnuo (Mt 28,1-8):

- *Pê(sa)n(b). añ(e)l̃ g(ospod)i(n(ov)̃ snide s n(e)b(e)se. i reče ženama. egože ičeta. vsta. êkože reče. al(lêlu)ê MVat₄ 112b*

Zanimljivo je i neočekivano diskontinuirano bilježenje uzvika *alleluê* u *Malom kronografu Petrisova zbornika*, koje je za pisara očito imalo neke dodatne konotacijske vrijednosti subjektivne naravi i estetske funkcije, što je posve neobično za kontekst anala u kojima se očekuje objektivna preciznost, zadatost izraza i sadržaja:

- *Al'leluê g(lago)l(e)t' se višni lê vzdvignen' na križi. Lu plakahu se ap(usto)li ê* CPet 86r

U ovom primjeru neočekivan je ne samo cjelokupan kontekst anala u kojem je uzvik posvjedočen, nego i onaj neposredni usred kojega je umetnut, odnosno zanimljiva je semantička antitetičnost između uzvika i njegove jezične okoline: Kristovo raspeće i plač njegovih učenika primjerenije bi bilo popratiti uzvicima jadikovanja, nego svečanim uzvikom slavljenja.

U hrvatskoglagoljskim tekstovima zabilježene su potvrde uzvika *alleluê* u kojima on gubi ponešto od svoje primarne uzvične naravi, substantivizira se i prima deklinacijska obilježja imenice ženskoga roda. Primjerice, u *Reguli sv. Benedikta* i rubrikama *4. vatikanskoga misala* stoji:

- *poi se t'gda ·đ· p(ê)s(a)mъ s alêluju* RegBen 18b

- *pred' pêsniju dvê alê(lu)i poeta se* MVat₄ 187c

- *do n(e)d(ê)le pučena al(lelu)ê* MVat₄ 1b

Posljednji primjer moguće je protumačiti sinegdohalnim prijenosom značenja cjelokupne pohvalne pjesme na njezin dominirajući dio – uzvik. Ovo je tumačenje u skladu s tumačenjima nekih novovjekovnih leksikografa koji su taj uzvik također prepoznali kao imenicu sa značenjem crkvene pjesme, pa čak i imenicu muškoga roda.³⁷ Tako je ovaj slavljenički uzvik sa svojim promjenjivim oblicima reprezentativan primjer o poteškoćama s kojima se susreće izričito apstrahiranje i kategoriziranje riječi. Dok je u hebrejskome jeziku predstavljao spoj glagola i imenice, u jeziku kršćanskih liturgijskih obreda postaje uzvikom hvale i slave s mogućnošću rekategoriziranja u tzv. samoznačnu jedinicu – imenicu. Primjetno je ovdje da različita komunikacijska upotreba, a to je činjenica govora, uvjetuje i različitu jezičnu kategoriju, što u konačnici daje stanovitu prednost govoru nad jezikom.

a m e n ь

Uzvik je *amenъ*, jednako kao uzvici *alleluê* i *osanъna*, riječ hebrejskoga porijekla (*āmēn*³⁸) koja je u matičnome jeziku bila nosilac priložnoga značenja istinitosti i autentičnosti. S tim značenjem ušla je u leksički inventar

³⁷ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. I: 66; KLAIĆ 1982: 46.

³⁸ Vidi ETYMOLOGICKÝ 1989: 49.

religijske uporabe različitih jezika te »postala jedna od najuobičajenijih i najvažnijih aklamacija puka u liturgiji« (LEKSIKON 1979: 111). Pojavna je učestalost ovoga uzvika među ostalim uzvicima bogoslužja nenadmašiva. Najčešće se rabi kao završna riječ najrazličitijih službenih i privatnih, više ili manje improviziranih, zapisanih i usmenih molitava, liturgijskih obreda, zaziva i blagoslova gdje uz značenje potvrđivanja izražava i iskanje da izrečeno bude i ispunjeno (*Neka bude tako!*). Funkcija mu je i izražajno potvrđivanje i odobravanje odnosno ovjeravanje izrečenoga i propisanoga, pri čemu najčešće dolazi na početku. Biblijske potvrde ovoga uzvika, kojemu su grčka i latinska varijanta ἀμήν odnosno *amen*, mnogobrojne su i daju se pratiti od *Knjige Brojeva* (Br 5,22) sve do *Otkrivenja*.³⁹ U *Otkrivenju*, posljednjoj knjizi *Novoga zavjeta*, *amen* je ujedno i posljednja riječ (Otk 22,21). U suvremenom hrvatskom jeziku uzvik *amen*, slično kao *aleluja*, prelazi granice praktičnoga bogoštovlja, pa se upotrebljava u općem značenju potvrđivanja te završetka odnosno kraja. Štoviše, postaje korijenom drugih vrsta riječi, *amenaš*, *amenovati*,⁴⁰ te dijelom frazemskih izričaja, npr. *doći na amen*.⁴¹

U hrvatskim je glagoljskim tekstovima uzvik *amenъ*, zajedno sa svojom obličnom inačicom *amêň* te kriticom *amnъ*, posvjedočen na raznim mjestima fragmenata, misala, brevijara, obrednika i zbornika. Najčešće je u postpoziciji kao završna riječ kojom se prethodno rečeno potvrđuje kako bi od Boga bilo ispunjeno. Tako je i u *Viđenju sv. Bernarda* iz *Oxfordskoga zbornika* i obredu krštenja na Veliku subotu iz *Senjskoga rituala*:

- *da g(ospo)dinъ m(i)lostivi izbavi n(a)s' ot d'êvla i privedi n(a)s' v crstvo n(e)beskoe amenъ* COxf 9a
- *izidi is tebe d(u)hъ nečistivi i pridi va tê d(u)hъ s(ve)ti i preb(u)di s toboju v(a) vse veki vekъ amenъ* RitSegn 34v

Ovaj je uzvik završna riječ općepoznate ispovijesti kršćanske vjere znakom križanja. Zabilježena je u *Amuletu*:

- *v' ime o(tь)ca i s(i)na i d(u)ha s(ve)tago am(e)ň* Amul 11

Da *amenъ* nije bio samo uzvik molitelja i vjerničkoga puka, pokazuju tekstovi evanđelja. U njima je mnogo puta posvjedočena Isusova upotreba

³⁹ Vidi ENCYCLOPEDIA 1975, 1976, vol. I: 127, 128.

⁴⁰ Vidi ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 34; RJEČNIK 2000: 20.

⁴¹ Vidi ANIĆ 1998: 21; KLAIĆ 1982: 57; RJEČNIK 2000: 19.

riječi *amen* (suvremeni hrvatski prijevod rabi prilog *zaista*) i to uvijek kao formula otvaranja iskaza (npr. Mt 24,47; Mk 12,43; Lk 4,24; Iv 8,34). Tako apostol Ivan prenosi Kristov razgovor sa Židovima u hramu u kojem im on, između ostaloga, objavljuje svoje božansko prvenstvo nad Abrahamom nakon čega ga oni pokušaju uhvatiti:

- *am(e)nb am(e)nb g(lago)lju vam̃ aće kto slovo moe [s]ʔbljudet̃. semrti ne [ima]t̃ vid̃eti ṽb ṽek̃b* FgKuk 1b (Iv 8,51)

Ovaj se primjer iz *Kukuljevićeva fragmenta misala* razlikuje od uobičajene upotrebe uzvika *amenb* svojom udvostručenom prepozicionalnošću, koja »ima snagu superlativa« (ENCYCLOPEDIA 1975, 1976: 127), a takvim ga prenose paralelni grčki i latinski tekstovi. Kad god prenosi Isusove riječi, evanđelist Ivan, za razliku od sinoptika, dosljedno udvostručuje *am(e)nb*. Prepozicionalnost je u takvim primjerima, kao i u navedenome, posljedica odsutnosti značenjske sastavnice pozivanja na ispunjenje izrečenoga, koja je neizostavna kad se tim uzvikom služi čovjek. Krist je Bog: sam svojim božanstvom jamči za svoje svjedočanstvo, pa je u potpunosti suvišna optativna komponenta uzvika *am(e)nb*. Stoga je jedina njegova funkcija u *Evanđelju po Ivanu* usklično i odrješito izražavanje neosporne istine. Da je tako, govori još jedan kanonski tekst apostola Ivana – *Otkrivenje*. U trećoj glavi, koju sadrži i *Brevijar Vida Omišljanina*, čitaju se Kristova pisma za sedam maloazijskih crkava. Pismo oholoj crkvi u Laodiceji započinje, kao i sva druga, Isusovim predstavljanjem:

- *tako gl(agol)et̃b am(e)nb sṽed̃etel' ṽer'ni. i istin'ni. vlast' s̃bzdanie božie* BrVO 267b (Otk 3,14)

U ovom primjeru *amenb* je, kao i prije opisani uzvik *alleluê*, supstantiviziran⁴² i to u imenicu muškoga roda. Istinitost i istina, kao njegovo temeljno značenje, po kršćanskom je nauku u potpunosti, zauvijek i jedino utjelovljena u osobi Isusa Krista, pa na ovom mjestu *amenb*, postavši imenicom, biva njegovim označiteljem. Slično se Isus predstavio već prije – *Ja sam put, istina i život* (Iv 14,6) – a i inače je jedna od leksičkih dominantni *Evanđelja po Ivanu* leksem *istina* i njegove izvedenice.⁴³ Uzvik se, dakle, prvo supstantivizirao u značenju istine, sporedno i u značenju jedinoga mogućeg kraja svima, a zatim je metaforičkim prijenosom postao

⁴² Vidi ENCYCLOPEDIA 1975, 1976, vol. I: 127, 128.

⁴³ Vidi BIBLIJA 1980: 1240.

označiteljem Boga, što je u skladu s cjelinom knjige *Otkrivenja* koja zahtijeva čitanje u konotacijskom ključu. Od uzvične naravi ostala mu je sugestivnost te stilizirana naglašenost i uočljivost.

Pomak od uobičajene upotrebe i značenja uzvika *amen* vidljiv je i u tekstovima Sanktorala nekolicine brevijara (2. *novljanskom*, 4. *vrbničkom*, *Ljubljanskom*, *Pašmanskom* i 6. *vatikanskom*) u kojima se u čitanju na dan sv. Hipolita donosi riječ *amen* na mjestu u kojem se u latinskoj inačici teksta on ne nalazi:

- *s(ve)ti ipolit r(e)če am(e)n̄ da bim̄ s b(la)ž(e)nim̄ lovrêncem̄ m(u)-*
č(e)n(i)k(o)m̄ utegal' biti BrN₂ 466d

- lat. sanctus hippolytus dixit: utinam exemplum merear beati Laurentii fieri...

Značenjski pomak uzvika u ovom primjeru iz 2. *novljanskoga brevijara* potvrđuje i latinski prilog *utinam* koji se prevodi izrazima priželjkivanja i željenja nečega – *da bi, dao Bog da, kamo sreće!*⁴⁴ Očito je da tome također prepozicionalnome *amen* nedostaje snažna vjera u istinitost i vjerodostojnost nečega te sigurnost da će izrečeno biti i ostvareno. Po tome je blizak značenju spoja veznika *da* i kondicionala koji mu slijedi, a kojima se izražava poželjnost radnje⁴⁵ odnosno nešto pomišljeno, zaželjeno i možebitno, ali u trenutku izgovaranja još uvijek nestvarno.

Osim navedenoga, priličnu samostalnost glagoljaša u prijevodima i obradama tekstova potvrđuje i postupak umetanja ovoga uzvika tamo gdje mu u originalnim tekstovima nije bilo mjesta. Tako *Druga Ivanova poslanica* u *Brevijaru Vida Omišljanina* završava:

- *pozdravlajut te cêlujut' te čeda sestri tvoee izbranie amen'* BrVO 295b
(2 Iv13)

Posljednja riječ navedenoga primjera nije potvrđena ni u latinskim niti grčkim inačicama sadržajno istoga teksta. Vid ju je Omišljanin ili pisar teksta kojim se on služio, vjerojatno dodao zato što su apostolske poslanice nerijetko njome završavale (npr. *Poslanica Rimljanima*, *Galaćanima*, *Druga Petrova poslanica* i dr.), pa nije bilo prepreke da se i *Druga Ivanova* također zaključi tim izrazom potvrđivanja odnosno ovjeravanja da će izrečeno biti i ispunjeno.

⁴⁴ Vidi MAREVIĆ 2000, sv. II: 3380.

⁴⁵ Vidi DAMJANOVIĆ 2003: 147.

o s a n ь n a

U usporedbi s učestalosti pojavljivanja uzvika *amen* i *aleluja* posljednji član prepoznatljive uzvične trijade hebrejskoga porijekla – uzvik *hosana* – zaostaje. Internacionalni označitelj *hosana* sraslica je hebrejske invokativne sintagme kojom se zazivalo Boga na pomoć (*hōšā' nā⁴⁶ – spasi! Ta pomози! Spasi nas! Spasi sada!*). Ta bi ga vapijuća funkcija razlikovala od radosti i sigurnosti koja prati uzvik *aleluja* i *amen* da se on već u Jeremijino vrijeme nije stao koristiti kao izraz slave i hvale Bogu, radosti i snažne dobrodošlice⁴⁷ te tako pružio vjernicima idealnu mogućnost da istim riječima Boga istovremeno hvale i slave, ali i molećivo podsjećaju da im je njegovo milosrđe itekako potrebno i uvijek dobrodošlo.

Jedine se potvrde ovoga uzvika u biblijskim tekstovima nalaze u evanđeljima Mateja, Marka i Ivana kao dio pohvalne pjesme u izvještaju o Kristovu mesijanskom ulasku u Jeruzalem (Mt 21,9,15; Mk 11,9,10; Iv 12,13). Ti su izvještaji sačuvani i u hrvatskoglagoljskim kodeksima. U njima se doznaje da, nakon što je uskrisio Lazara uoči blagdana Pashe, sjedeći na magarcu Isus ulazi u grad dok ga mnoštvo, mašući palminim granama i prostirući ogrtače putem kojim je prolazio, razdragano pozdravlja:

- *osъn'na s(i)nu d(a)v(i)d(o)vu. bl(agoslovle)нь gredei vь ime g(ospod)-ne. osъn'na v' višnih' MVat₄ 70a (Mt 21,9)*

Oblične inačice ovoga uzvika, osim ove iz 4. vatikanskoga misala, su i *osъnъna*, *osъnna*, *osan'na*, *osanna*, *ozan'na*, *ozana*, a ostali su kodeksi u kojima se ovaj uzvik javlja *Novakov*, *Ročki* i *Ljubljanski misal*, *Brevijar Vida Omišljanina*, *Frašćičev psaltir* i *Tkonski zbornik*. U citiranome primjeru prvi uzvik prethodi dvjema imenskim riječima u dativu. Prva od njih, imenica *s(i)nu*, sklanjala se po *u*-deklinaciji, pa bi se nastavak *u* mogao tumačiti kao vokativni. Ipak, pridjev uz koji se nalazi, *d(a)v(i)d(o)vu*, govori da se radi o dativu jer se on sklanjao kao imenice *o*-osnova. Budući da su *o*-osnove umnogome utjecale na *u*-osnove, i da su malobrojne imenice *u*-osnova naposljetku prešle u glavnu deklinaciju *o*-osnova, te da latinska i grčka verzija izvješća o Kristovu ulasku također imaju imenicu u dativu (*Hossana filio David; Ὁσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ*), može se s velikom sigurnošću reći da je ona i u hrvatskoglagoljskoj varijanti u dativu. Međutim, drugi uzvik

⁴⁶ Vidi ETYMOLOGICKÝ 2000, sv. 10: 595.

⁴⁷ Vidi ENCYCLOPEDIA 1975, 1976, vol. III: 206.

u navedenom primjeru iz 4. *vatikanskoga misala* prethodi imenskoj riječi u lokativu koja označava područje koje se slavi, ali i gdje se slavi. »Visine« se u tom primjeru mogu protumačiti kao metaforični izraz za Boga odnosno mjesto gdje On obitava sa svojim anđelima i svecima – mjesto koje je također slavljeno i hvaljeno, ali i mjesto koje s običnim smrtnicima na zemlji slavi Sina Božjega koji upravo ulazi u Jeruzalem.

Židovska hvala iz novozavjetnih tekstova zarana je postala dijelom katoličkoga liturgijskoga kanona. To se ponajprije odnosi na njezin drugi dio (*Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje / Hosana u visini*) koji je uključen u liturgijsku molitvu *Svet (Sanctus)*. Ona se na misi pjeva ili izgovara prije središnjega dijela euharistijske molitve i prikazanja.⁴⁸ Iako je mjesto našla, naravno, u mnogim misalima, ovdje će se navesti verzija iz Apokrifne apokalipse o svršetku svijeta iz *Tkonskoga zbornika* u kojoj slavu Bogu pjeva prečasnno mnoštvo crkvenih velikodostojnika: papa, kardinali, biskupi i nadbiskupi, fratri te đakoni svakoga reda:

- *s(ve)tb s(ve)tb s(ve)tb g(ospod)ḅ b(o)gḅ sabaot plna sutḅ nebesa i z(e)-mla sl(a)vi tvoee osanna* va *višnih* CTk 31

Parafraza jeruzalemske hvale, a s njom i uzvik *osan'na*, nalazi se i u *Frašćičevu psaltiru*. Kontekst mu je komentar osmoga psalma u kojem se Jahve veliča zbog darežljivosti prema čovjeku. U trećem retku psalma spominje se hvala koju je Jahve sebi pribavio iz usta djece i dojenčadi na što komentar donosi drugi dio židovske pohvale iz evanđelja:

- *Dēti g(lagole)t' pr(o)r(o)č(a)stvie vzapiv'sih sp(a)su. bl(agoslovle)n' gredei* va *ime g(ospod)ne osan'na* va *viš'nih'* PsFr 6d

Slično kao što se uzvik *alleluē* počeo rabiti u značenju pjesme u cjelini, i uzvik *osan'na* zabilježen je na sličan način kao znak cjelokupne slavljeničke pjesme. U rubrici i antifoni 4. *vatikanskoga misala* stoji:

- *pēs(nḅ) ugotova. osḅnna m(i)lostivo. sl(a)va hvala* MVat₄ 72b

Ovakva rekategorizacija uzvika u imenicu sa sinegdohalnim značenjskim prijenosom dijela za cjelinu prisutna je i u suvremenome hrvatskom jeziku.⁴⁹

a v e

Sanktoral *Ljubljanskoga brevijara* jedino je mjesto na kojem je posvje-

⁴⁸ Vidi ADAM 1993: 165, 166.

⁴⁹ Vidi ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 450; RJEČNIK 2000: 333.

dočen uzvik *ave* kao izravna posuđenica iz latinskoga jezika. Morfološka analiza njegova oblika otkriva drugo lice jednine latinskoga imperativa. U latinskom je jeziku *avere* (i *havere*) bio tzv. nepotpuni glagol (*verbum defectivum*) koji je imao samo imperativne oblike drugog lica jednine i množine (*āve! avēte!*). *Ave* je najčešće bio pozdrav za početak susreta, ali upotrebljavao se i na odlasku odnosno rastanku kao i u posljednjem obraćanju mrtvima.⁵⁰ Najpoznatiji liturgijski *ave* uputio je anđeo Gabriel Djevici Mariji prije navještenja djevičanskoga začeća Isusa po Duhu Svetome o kojem je izvijestio evanđelist Luka (Lk 1,28). Budući da se taj pozdrav upućivao rimskim carevima, pa i samoj Bogorodici, očigledno je kako osim fatičke funkcije pozdravljanja, koja u pravilu uključuje uvažavanje primatelja pozdrava, sadrži i elemente radosnoga dozivanja i iščekivanja onoga komu je pozdrav upućen kao i elemente divljenja odnosno slavljenja te osobe. Na taj semantički dodatak ukazuje i drugi latinski glagol *avere* čije je značenje Marević preveo hrvatskim leksemima *radovati se čemu, željeti, hlepiti, čeznuti*,⁵¹ kao i grčki χαίρει (*raduj se!*) koji se u izvornoj grčkoj verziji *Evanđelja po Luki* nalazi na mjestu latinskoga pozdrava.⁵²

Latinska evanđelja donose uzvik *ave* na pet mjesta (Mt 26,49; 27,29; Mk 15,18; Lk 1,28; Iv 19,3), a adresati su Isus, četiri puta, i Marija jednom. Hrvatskoglagoljski kodeksi nisu ga prenijeli ni u jednom od tih novozavjetnih izvješća o Navještenju Djevici Mariji i o Kristovoj mucij, nego su umjesto njih imali ili imperativni oblik prema grčkome *radui se* (npr. MVat₄ 4a) ili nominativ jednine pridjeva *zdravь* (npr. MNov 75d). Zanimljivo je primijetiti da su sva četiri latinska, u pravilu slavljenička, pozdrava upućena Isusu lišena te slavljeničke sastavnice, odnosno ona je ironizirana: uputili su ga, naime, Juda prije izdajničkoga poljupca te vojnici koji su Isusa okrunili trnovom krunu i izrugivali mu se.

Jedan od posljednjih listova *Ljubljanskoga brevijara* ispisan je stihovima himna koji se pjevao u slavljeničko vrijeme od Uskrsa do blagdana Duhova te stoga poziva na veselje zbog spasenja, na molitvu te neprestano pjevanje i klanjanje Kristovu uskrsnuću:

- *Radui se za vedrnoe sp(a)s(e)nie. d(u)šb n(a)šihь – Roišiê i ave plti*

⁵⁰ Vidi MAREVIĆ 2000, sv. I: 292.

⁵¹ Vidi MAREVIĆ 2000, sv. I: 292.

⁵² Vidi NOVUM TESTAMENTUM 1957: 189.

tvorca svoego. i b(o)ga m(o)lećim te i neprestanno pojući BrLab 180b

U ovom je himnu adoracijska semantička komponenta uzvika *ave* naglašenija od njegove pozdravne funkcije. To je vidljivo iz postupka apostrofiranja Kristove tjelesnosti, rođene i uskrse, što ga razlikuje od uobičajenoga pozdrava koji se ponajprije upućuje živoj i nazočnoj osobi. Također, u ovom primjeru nema ni traga od podrugivalačke ironičnosti kojom je Isus bio pozdravljan u evanđeljima. Uskršno vrijeme kao najsvetiji crkveno vrijeme te himan kao najuzvišenija forma slavljenja čine uzvik *ave* iz *Ljubljanskoga brevijara* neposrednim i autentičnim izrazom dubokoga štovanja i veličanja.

Imenica kojoj u citiranim glagoljskim recima uzvik *ave* prethodi ženskoga je roda i sklanja se po *i*-deklinaciji. Može se pretpostaviti da je ona, u skladu s latinskim primjerima u kojima uz taj uzvik stoji vokativni oblik imenske riječi (npr. *ave gratia plena, ave rex Iudaeorum*), također u vokativu. Međutim, zbog oblične identičnosti, ali i naglašene značenjske komponente slavljenja, a ne obraćanja, ne može se isključiti mogućnost da je imenica *pl̃tb̃* u dativu jednine. Tada bi se navedeni primjer mogao prevesti i kao *zdravo/slava tijelu* i bio bi oblikovan po istom obrascu kao i *os̃n'na s(i)nu d(a)v(i)d(o)vu* (MVat₄ 70a). Dativ je uz vokativ najčešći padež kojemu su uzvici u hrvatskoglagoljskim tekstovima prethodili i padež koji pokazuje kako uzvici ulaze u sintaktičke odnose s drugim riječima te da ih bez posljedica za razumljivost poruke nije moguće izostaviti. Upravo onda kada mu slijedi imenska riječ u dativu, uzvik je najbliži onomu što su neki jezikoslovci nazvali neoglagoljenim predikatom.

a v a

Uzvik *ava*, kao i uzvik *ave*, posvjedočen je na samo jednom mjestu korpusa hrvatskoglagoljskih tekstova i to u *5. vaticanskom brevijaru* koji prenosi odlomak iz starozavjetne *Knjige o Jobu*. Kontekst je uzvika *ava* prva besjeda kojom Bog, ilustrirajući svoju stvaralačku mudrost, posramljuje Jobovu tužaljku. Bog to čini svečano te s mnogo retoričkih pitanja prisposobljuje svoju veličinu i moć, odnosno svoje božanstvo, raznovrsnim pojavnostima svijeta koji je stvorio. Jedna od tih pojavnosti je i konj koji:

- *kadē naidet̃ trublenie r(e)čet̃ aṽa bliz̃ obonaet' se brañ* BrVat₅ 200d
(Job 39,25)

Opisuje se, dakle, stasitost i neustrašivost konja koji nestrpljivo iščekuje boj te na zvuk trube koja najavljuje bitku kaže *ava*. Sasvim je jasno da u ovome primjeru uzvik nije onomatopejske naravi odnosno da mu funkcija nije jezično dočaravanje njiske ili rzanja konja. Da je tomu tako, dokazuje potpuna odsutnost ikonične sastavnice uzvika *ava* čiji je oblik teško povezati s glasanjem te rasne životinje. U prilog tomu još više govori narav cjelokupnoga teksta kojemu je funkcija, kao što je već rečeno, iskazati Božje prvenstvo i veličinu. Zato je konj personificiran, čak i diviniziran, na što upućuje i glagol *reči* čija je denotacija isključivo vezana za čovjeka. Latinski tekst *Knjige o Jobu* na ovome mjestu donosi uzvik *vah(a)* kojim se, između ostaloga, izriče srdžba, ali i veselje dok se u grčkoj inačici nalazi prilog $\epsilon\tilde{\nu}\gamma\epsilon = \text{dobro, ispravno}$. Semantički je aspekt uzvika *ava* u primjeru iz *Joba* višeslojan te sadrži elemente samopotvrđivanja i samosvijesti, uzbuđenja, nestrpljivoga iščekivanja, ali i bijesa koji je usmjeren prema protivnicima s kojima se ulazi u boj.

Ovaj uzvik nije živ u suvremenome hrvatskome jeziku, ali rabio se u dopreporodnome razdoblju, pa ga je moguće naći u književnim djelima Nikole Ranjine, Marina Držića, Hanibala Lucića i dr. u kontekstu potvrđivanja i uvjeravanja, ali i čuđenja, gnjeva i proklinjanja.⁵³

v a h a

Latinsko *vah(a)* iz *Knjige o Jobu* povezuje uzvik *ava* s drugim hrvatskoglagoljskim uzvikom – uzvikom *vaha* – koji se pojavljuje u odlomku *Evandjelja po Mateju* i *Marku* iz *Pariškoga zbornika*. U izvještaju o Isusovoj mucii dvojica sinoptika navode pogrde koje su Židovi dobacivali raspetom Kristu izvrćući njegove riječi da u tri dana može razoriti hram i iznova ga sagraditi:

- **Vaha.** *ki razaraeši cr(b)k(b)v' b(o)žiju. i v trih' dnêh'ju opet'sbzidueši: sp(a)si tebe samoga* CPar 245r (Mt 27,40)
- **Vaha** *ki razaraet' cr(b)k(b)vb b(o)žiju* CPar 252v (Mk 15,29)

Prvi je primjer zanimljiv i zbog toga što je uzvik od ostatka rečenice odvojen točkom, kao jednim od rijetkih pravopisnih znakova kojim su se u glagoljskim tekstovima pisanima *in continuo* u pravilu odvajale rečenice ili

⁵³ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. I: 122.

pojedini ulomci, a rijetko riječi unutar jedne te iste rečenice. Takav postupak odgovara i danas važećim normama pisanja prema kojima se uzvici najčešće odvajaju zarezom od ostatka rečenice. Hrvatskoglagoljski uzvik *vaha* preuzet je u formi i sadržaju od latinskoga *vah(a)* koji je, osim prethodno navedenoga, bio i »uzvik likovanja, klicanja od radosti i istodobnoga smijeha« (MAREVIĆ 2000, sv. II: 3393).

Uzvik *vaha* iz *Evandjelja po Mateju* i *Marku* očigledno je drukčijega značenja od uzvika *ava* u *Knjizi o Jobu*, unatoč činjenici da se u latinskome tekstu na oba mjesta nalazi oblično isti uzvik. Potvrda tomu jest i tekst grčke paralele koji sadrži uzvik οὐά, a njemu se, uz značenje divljenja, čuđenja i iznenađenja, pripisuje značenje ironije.⁵⁴ U hrvatskome prijevodu *Biblije* (BIBLIJA 1980: 980) uzvik je prisutan samo u primjeru iz *Markova evandjelja*. Prevodioci su se odlučili za uzvik *hm* koji je Pintarić klasificirala kao kognitiv sumnje.⁵⁵ *Jeruzalemska Biblija* na tom mjestu donosi uzvik *ej*, dok je Ivan Evandelist Šarić u svom prijevodu *Novoga zavjeta* upotrijebio uzvik *ha*.⁵⁶ Uzimajući u obzir sve navedeno, može se zaključiti kako je uzvik *vaha* iz ustiju Isusovih rugalaca bio izraz njihova podsmjehivanja, ponižavanja i pogrde te nosilac ironično-podrugljiva zaključivanja, sumnjičenja i odbijanja Kristova božanstva.

u v a

Na prethodno navedenim mjestima iz *Evandjelja po Mateju* i *Marku* spomenici stariji od *Pariškoga zbornika*, a to su *4. vatikanski misal* i *Misal kneza Novaka*, na mjestu uzvika *vaha* imaju uzvik *uva*. *Ljubljanski* i *Ročki misal*, oba iz 15. st., također čuvaju stariju inačicu s uzvikom *uva*:

- *Uva razaraei c(b)rk(b)v' b(o)žiju i tr̃mi d(b)nb̃mi szidaē ju sp(a)si se sam'* MVat₄ 76c (Mt 27,40)

Ovaj je uzvik, za razliku od uzvika *vaha*, grčkoga porijekla – riječ je o slavenskoj varijanti već spomenutoga grčkoga uzvika οὐά. Uzvici su *vaha* i *uva* u kontekstu Matejeva i Markova izvještaja o mucu Kristovoj očiti sinonimi.

Da je podrugljivost i ironičnost bitan značenjski element uzvika *uva*

⁵⁴ Vidi LIDDELL, SCOTT 1968: 1268.

⁵⁵ Vidi PINTARIĆ 2002: 86 i BIBLIJA 1980: 981.

⁵⁶ Vidi JERUZALEMSKA 1994: 1456; ŠARIĆ 1942: 100.

pokazuje i komentar *Fraščićeve psaltira* na 39. psalam u kojem David hvaleći slavi Boga te ga zaziva da mu i dalje bude u pomoći. U 16. retku psalma David moli:

- *Da primut' abie stud' svoi gl(agol)jućei m'nê bl(a)go že bl(a)g(o) že*

Iako se s *blago že* izriče pozitivna želja, jasno je da se ovdje taj prilog upotrebljava s ironijskim pomakom jer David takvima želi da ih dostigne zaslužena sramota zbog njihovih zlonamjernih uvreda. U komentaru toga 16. retka stoji udvostručeni uzvik *uva*:

- *Mnog bo priše stud' židove eli(ko) na m(u)ci ego vapiêhu uva uva*
PsFr 37b.

Budući da komentar *Fraščićeve psaltira* reinterpreтира starozavjetni tekst sa stajališta novozavjetnih tekstova i srednjovjekovne kršćanske teologije, komentar 16. retka 39. psalma prenosi sramotu na Židove koji su se izrugivali Isusu i njegovoj mucu.

Iz svih je navedenih primjera vidljivo da su uzvici *vaha* i *uva* u hrvatskoglagoljske tekstove ušli kao transliterirane i transkribirane slavenske inačice latinskoga uzvika *vaha* i grčkoga οὐά, ali su ih od jezika davaoca, u kojima su spomenuti uzvici ujedno izražavali veselje i divljenje, preuzeli isključivo u drugotnom ironijsko-rugalačkom značenju. Prvi od njih, *vaha*, nije zaživio izvan glagoljskih tekstova dok na uzvik *uva* podsjeća suvremeni hrvatski uzvik *ua*⁵⁷ kojim se također izriče negodovanje i pogrđivanje.

e i

Uzvik se *ei* u hrvatskoglagoljskim tekstovima upotrebljavao kao izraz potvrđivanja i odobravanja koji uvijek biva dijelom pisane fiksacije živoga govora. Kontekst su mu novozavjetni tekstovi (kanonska evanđelja, *Djela apostolska*, poslanice, *Otkrivenje* i apokrifno *Nikodemovo evanđelje*) te jednom *Homilija sv. Grgura pape* u kojoj se ponavljaju Kristove riječi o dobrom slugi iz *Evanđelja po Mateju*. U paralelnim grčkim tekstovima na njegovu je mjestu uglavnom čestica snažnoga potvrđivanja *vaí*, dok latinske tekstualne inačice za slično označeno donose raznovrsne označitelje – veznik *etiam*, priloge *immo*, *ita* i *quidem*, uzvik *euge* ili potvrdne oblike glagola *biti*.

⁵⁷ Vidi ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 1367; RJEČNIK 2000: 1288.

Najstarija je potvrda u fragmentu *Grškovićeva apostola* iz 12. stoljeća u kojem se donosi izvještaj o prijeveri i kazni bračnih drugova Ananije i Safire koji su slagali apostolu Petru da su predali sav utržak od prodaje svojega zemljišta. Iz *Pazinskih je fragmenata Nikodemovo evanđelje* i izvještaj o mucu Isusovoj. Oba teksta prenose dijalog sugovornika:

- *petr̃ reče ei r̃ci mi aće na tolicê selo otdasta ona že reče ei na tolicê*
FgGrš 1r (Dj 5,8)

- *reče pilat ot dobra dēla hotet' i ubiti rêše emu ei g(ospod)i* FgNic 1c

Nešto su brojnije potvrde uzvika *ei* u brevijarima, *Vida Omišljanina* i 2. *novljanskom*, te u 4. *vatikanskom misalu*. Tako je u Kristovu sudu o farizejima i učiteljima Zakona od kojih će se tražiti račun za progone proroka i apostola iz *Evanđelja po Luki* te u Kristovu sudu o poslanstvu Ivana Krstitelja iz *Evanđelja po Mateju*:

- *ei gl(agol)ju vam' vzičet' se ot roda sego* MVat₄ 242d (Lk 11,51)

- *Nb česo izidoste vidēti pr(o)r(o)ka li ei g(lago)lju vam' i liše pr(o)r(o)-*
ka MVat₄ 2c (Mt 11,9)

U oba primjera iz 4. *vatikanskoga misala* uzvik je izraz ponovnoga potvrđivanja prethodno rečenoga. Isus se, naime, osvrće na Pisma, citira ih te iznova potvrđuje ono što je u njima napisano. Ovo razlikuje uzvik *ei* od također prepozicionalnoga uzvika *ameñ* s kojim je Isus ovjeravao vlastite, novozavjetne istine. Ovim je dvama uzvicima, dakle, zajedničko značenje potvrđivanja, ali *ameñ* je snažniji i konačniji. Vidljivo je to iz sljedećih primjera preuzetih iz *Brevijara Vida Omišljanina* u kojima su oba uzvika potvrđena na istom mjestu:

- *eliko bo obēcanie b(o)ži(e) v nem' eže ei i v nem' am(e)ñ b(og)u na*
sl(a)vu BrVO 115c (2Kor 1,20)

- *gl(agol)et' svēdētel'stviu o sih' ei pridu skoro am(e)n' pridi g(ospod)i*
is(u)h(r̃st)e BrVO (Otk 22,20)

U *Drugoj poslanici Korinćanima* Pavao na slavu Boga izriče *ameñ* jer su njegova obećanja u osobi Isusa Krista dobila svoju potvrdu, svoj *ei*, dok apostol Ivan u *Otkrivenju* na Isusovu završnu potvrdu da uskoro dolazi zaključuje gromkim i odobravajućim uzvikom *ameñ*.

Brevijar Vida Omišljanina donosi i potvrdu udvostručenoga uzvika *ei*. Kontekst je opet *Druga poslanica Korinćanima* na čijem početku Pavao obrazlaže razloge nedolaska u Korint:

- [i]li êže svêcavaju. po plbti svêcavaju. da est' u mene **ei ei** i ni ni BrVO 115b (2Kor 1,17)

Zanimljivo je da *Pašmanski*, *2. novljanski* i *Baromićev brevijar* isti tekst donose s glagolskim *estb* na mjestu uzvika, a isto se nalazi i u paralelnome latinskom predlošku (*Est et Non*). Ta činjenica govori mnogo o mogućemu predlošku koji je Vid Omišljanin ili pisar teksta kojim se služio imao pred sobom, a to je najvjerojatnije grčka inačica u kojoj stoji τὸ vaì vaì καὶ τὸ οὐ̄ οὐ̄. Za hrvatskoglagoljski tekst to je očito bio bolji izbor nego jezik latinskoga predloška jer je nasljedovanje grčkoga predloška donijelo udvostručenu obličnu pojavnost uzvika *ei* koji prethodi također udvostručenom antonimijskom parnjaku *ni*, a zajedno s veznikom *i* stvaraju uočljivi eufonijski niz koji itekako pridonosi izražajnosti i sugestivnosti novozavjetnoga teksta.

Međutim, uzviku *ei* nešto je drukčije značenje i funkcija u *Homiliji sv. Grgura pape* iz komunalna *2. novljanskoga brevijara*, u kojoj se prenose riječi kojima gospodar iz Isusove prispodobe o povjerenim talentima (Mt 25,21) odvrća prvog dvojici sluga jer su svoje talente umnožili:

- **ei** dobri r(a)be i vèrni. êk(o) o malê bê vèranb nad' mnogimi te postavlju vnidi v radost' g(ospod)a svoego BrN₂ 341c

U ovom primjeru uzvik je dijelom obraćanja što pokazuju i imenske riječi u vokativu koje mu slijede. To ga razlikuje od njegove uobičajene uporabe po kojoj je usmjeren ponajprije na ispravnost poruke, a ne na sugovornike. Da je u primjeru iz *2. novljanskoga brevijara* usmjeren na sugovornike, govori i činjenica da je njime iskazana pohvala i uvažavanje primatelja poruke, tj. sluge, zbog njegova valjana djela, kao i govornikova, odnosno gospodareva radost zbog toga. Svemu u prilog idu latinska i grčka inačica u kojima stoji pohvalno klicajući uzvik *euge*, odnosno potvrđujući i odobravajući prilog εὖ. Hrvatski prijevodi Biblije nemaju uzvika nego, stavljajući naglasak na značenje potvrđivanja, na tom mjestu *Evandjelja po Mateju* donose priloge *pravo* i *dobro* te glagolski oblik *valjaš*.⁵⁸

Uzvik *ei* nalazi se isključivo u tekstovima koji se tiču događaja Novoga zavjeta, kojemu je izvorni jezik grčki, a najčešći mu je grčki ekvivalent potvrдна čestica *vaí*, dok latinski tekstovi imaju raznovrsne riječi. Stoga nije teško pretpostaviti da je hrvatskoglagoljski uzvik *ei* nastao prema grčkome

⁵⁸ Vidi ŠARIĆ 1942: 57; BIBLIJA 1980: 959; JERUZALEMSKA 1994: 1428.

jeziku. S obzirom na njegovo značenje moguće ga je kategorizirati kao česticu ili prilog. Ipak, jer se isključivo rabi u pismenom prenošenju žive riječi, prenositelj je njezine uvjerljivosti i neposrednosti, a takva funkcija upućuje na uzvike. A i posvjedočen je samo jedanaest puta, što znači da mu je upotreba bila ograničena. Potpuno je suprotno kod, primjerice, hrvatskologoljskoga veznika i čestice *da* čije su potvrde uistinu mnogobrojne. Uzvik *ei* nema vezničkih svojstava (kao što ih ima *da* ili *ni* iz BrVO 115b), a njegova formalna strana, kao spoj dvaju prednjih samoglasnika, predstavlja ono što bi neki lingvisti nazvali primarnim uzvikom.

Suvremeni hrvatski jezik ima uzvike *e*, *eh* i *ej*⁵⁹ – prva dva kao potvrđujuće i pojačavajuće jedinice, a treći kao izraz obraćanja i dozivanja. Leksikografska istraživanja⁶⁰ otkrivaju drevnost uzvika *e* sa sličnim značenjem potvrđivanja kao kod suvremenoga *e* i *eh* te hrvatskologoljskoga *ei*. Posebno je zanimljivo što je uzvik *ej*, danas ponajprije uzvik obraćanja, u rječniku Dubrovčanina Joakima Stullija s početka 19. stoljeća stajao uz objašnjenja *cosi* i *ita*, a u tome je značenju potvrđen i u djelima Stijepe Rose.⁶¹ Sve su ovo naznake koje bi mogle govoriti o povijesnom kontinuitetu jezičnoga znaka *ei*.

o v ê

Da je uzvik *ei* u navedenome primjeru iz *Homilije sv. Grgura pape u 2. novljanskom brevijaru* (BrN₂ 341c) pomalo neočekivan izbor, govori podatak da se na tri mjesta istoga brevijara prenose iste riječi iz Kristove prisposode o talentima, ali s uzvikom *ovê*, očito pravim pandanom latinskoga uzvika radosti i pohvale *euge*, umjesto potvrđujućega uzvika *ei*. Uočljiva je još jedna oblična razlika – u sva tri primjera izmijenjen je redosljed subjekta i njegovih atributa, pa pohvalni uzvik neposredno prethodi imenici, a ne pridjevu kao što je u primjeru s uzvikom *ei*.

- *ovê rabe bl(a)gi i vêrni êk(o) o malê bê vêranъ. nad' mnogimi te postavlju gl(agole)tb g(ospod)b* (BrN₂ 343b, slično 340a i 345c)

U istom kontekstu, ali u obličnoj inačici *ove*, uzvik se može naći u *19. vaticanske breve*, *Akademijinu brevijaru* te tiskanom *Baromićevu*

⁵⁹ Vidi ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 294, 298.

⁶⁰ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. III: 18-20.

⁶¹ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. III: 23,24.

brevijaru. Bez početnoga vokala, u obliku *vê*, posvjedočen je u 6. *vatikanskom brevijaru*.

Izvan novozavjetne prispodobe o gospodaru, talentima i slugama uzvik je *ovê* u 2. *novljanske* *brevijaru* posvjedočen i u obredu podizanja sv. Križa :

- *ovê velie m(i)l(o)sti dêlo da semr'tb tbgda mrtva bê* BrN₂ 485a

Uzvik, koji *Pašmanski* i 4. *vrbnčki* *brevijar* donose u obličnoj inačici *ove*, izriče divljenje i pohvalu drvetu križa kao simbolu Božjega spasiteljskoga otkupljenja palih i grešnih smrtnika. U ovom primjeru uzvik opet prethodi imenskoj riječi u vokativu što potvrđuje da osim značenja radosti i pohvale uključuje i fatičku komponentu obraćanja i dozivanja. U prilog tomu govori podatak da na njegovu mjestu *Ljubljanski* *brevijar* i 6. *vatikanski* *brevijar* donose uzvik *o*, koji se nalazi i u latinskoj verziji teksta (*o magnum pietatis opus...*).⁶² Primjeri u 2. *novljanskom*, *Pašmanskom* i 6. *vatikanskom* *brevijaru* još su jedna potvrda činjenice da se glagoljaši nisu slijepo držali stranoga predloška, nego su vođeni vlastitim osjećajima prikladnoga unosili i drukčije leksičke izbore.

de

Budući da su uzvici ponajprije činjenica žive i usmene komunikacije, a time i uobičajena pojavnost razgovornoga funkcionalnog stila, kontekst crkvenopravnih propisa, čije pismeno uobličavanje zahtijeva objektivnu te impersonalnu zadatost administrativnoga stila, nije mjesto u kojem bi ih se moglo očekivati. Unatoč tomu, upravo crkvenopravni propisi iz *Petrisova zbornika* donose jedinu potvrdu uzvika *de* u hrvatskoglagoljskim tekstovima:

- *i oče de razmisli da papa ki se drži budući obran manšu stranu kardinali nerb dvêma klêt' es(tb)* CPet 149v

U slijedu klišeiziranoga nabranjanja i opisivanja umetnut je tako spontani izričaj čija je izražajnost pojačana prisustvom imperativnoga oblika glagola u drugom licu jednine koji uvodi sugovornika, a zajedno s uzvikom, i

⁶² S obzirom na uzvik *o*, koji se pojavljuje u *Ljubljanskom* i 6. *vatikanskom* *brevijaru*, te na oblik *vê* iz 6. *vatikanskoga* *brevijara*, nije isključena mogućnost da se ne radi o jedinstvenom uzviku *ovê* nego o dvama uzvicima *o* i *vê* pri čemu bi *vê* bio nosilac pohvalnoga značenja.

značajke žive, interpersonalne komunikacije. Time je narušena ustrojstvena potpunost odnosno dorečenost teksta, a narušene su i dekontekstualiziranost te apstraktnost koje su svojstvene tekstovima pisanima onim stilom koji uvjetno, prema današnjem nazivu, zovemo administrativno-poslovnim funkcionalnim stilom.⁶³ Citirani ulomak iz *Petrisova zbornika* zahtijeva poznavanje konteksta da bi se moglo razumjeti komu, od koga i zašto je upućen imperativno-uzvični poticaj. Može se pretpostaviti da je glagoljaškome pisaru kazneni propis vezan za vrhovni autoritet samoga pape, pa i onda kad je papom postao nevaljanim izborom, iz nekog razloga bio poseban, neobičan, neočekivan i sl., da ga je naglasio uzvikom skretanja pozornosti, naglašavanja, upućivanja i poticanja, koji još sadrži semantičke komponente iznenađenja i nevjerice. Imperativni oblik glagola kojemu uzvik prethodi ima sličnu funkciju upućivanja i poticanja primatelja poruke na djelovanje.

Oblično porijeklo uzvika *de* tumačeno je dvojako.⁶⁴ Vatroslav Jagić ga je izvodio iz glagola *děti* (djelovati, raditi), prema čemu bi uzvik bio okrnjeni i okamenjeni oblik imperativnoga *děj*. Skok pak smatra da se u njemu unakrstio domaći i turski uzvik te da kao uzvik može dobiti imperativne nastavke – *dete* i *dedete*. Ovaj je uzvik zanimljiv i zbog brojnih oblika kojima je tvorbena ishodište – *dede(r)*, *der(e)*, *dela*, *nude(r)*, *deh(a)* i dr. – kojima potvrđuje tvorbenu potentnost uzvika kao vrste riječi. Suvremeni hrvatski jezik također čuva uzvik *de* s jednakim značenjem izražavanja poticanja, upućivanja i nutkanja.⁶⁵ Upotrebom i značenjem blizak mu je uzvik *nu*.

ole / olê

Dva glagoljska fragmenta, *Fragment homilije* iz prve polovice 14. st. te *Odlomak Tomina evanđelja* iz 15. st., kontekst su potvrde istoga uzvika koji dolazi u dvjema izraznim inačicama – *ole* i *olê*. Prva od njih nalazi se u propovijedi sv. Ivana Zlatoustoga na Glavosijek Ivana Krstitelja:

- *ole* *surivi(!) č(lovê)kь na nemže bljudê mesa êdêêše. na tomže gl(a)vu pr(a)v(e)dna položi* FgLab₂ 2b

Druga je oblična inačica potvrđena u apokrifnom *Pseudo-Tominu evanđelju* o Isusovu djetinjstvu:

⁶³ Vidi SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 379.

⁶⁴ Vidi SKOK 1971-1974, sv. I: 386.

⁶⁵ Vidi ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 225.

- *olê* *divno i preslavno čudo pone ·ê· lêtê nêstê otroče i tako reči večaetê*
FgThom 1v

Za oba hrvatskologoljska teksta ustanovljena je grčka paralela u kojoj stoji uzvik *ὦ* odnosno *ὦ̄*. U prvom primjeru uzvik prethodi imenskoj riječi u nominativu, a u drugom imenskoj riječi u vokativu. Ipak, postoji velika semantička razlika u iskazima koji slijede nakon prepozicionalnoga uzvika. U prvom primjeru govori se o surovosti Herodovoj koji zanosnoj pokćerki Salomi na pladnju predaje glavu Ivana Krstitelja, dok se u drugom apostrofira mudrost i rječitost djeteta Isusa. Razlika je i u tome što je u prvom primjeru naglašenija funkcija otvaranja iskaza i upućivanja na ono što će se sljedeće izreći dok je u drugom primjeru važan element zaziva. Stoga se može zaključiti da je uzvik *ole/olê* funkcionirao kao uzvik dozivanja i upućivanja primateljeve pozornosti na nekoga ili nešto, ali je primao semantičke dodatke ovisno o okolini u kojoj se našao. Zato je u *Fragmentu homilije* njime ujedno izrečeno snebivanje i užasnutost nad Herodom i njegovim kukavičkim činom, kao što je, s druge strane, u *Pseudo-Tominu evanđelju* uzvik izraz radosnoga divljenja i klicanja Kristovu božanstvu koje se jasno očituje već u njegovim dječaćkim danima.

Ovaj uzvik sa samo dvije potvrde u hrvatskologoljskome korpusu, čije je postanje Biserka Grabar vezala za bugarsko jezično područje,⁶⁶ zabilježen je nekoliko puta i u kasnijim stoljećima, a nije isključena njegova izrazna i sadržajna veza s uzvikom *ola*, pa tako ni s uzvikom *ala* koji je živ u suvremenome hrvatskome jeziku.⁶⁷

o

Uzvik koji je u hrvatskologoljskim tekstovima daleko učestaliji od uzvika *ole/olê*, a ima istu funkciju dozivanja i obraćanja te upućivanja primatelja jezične poruke na nekoga ili nešto, s istom mogućnošću nasljedovanja osnovnoga emocionalnoga tona i značenja svojega konteksta, jest uzvik *o*. Riječ je o uzviku s najvećim brojem potvrda u hrvatskologoljskim tekstovima. Moguće ga je pronaći u fragmentima (*Londonski fragment brevijara*, *Fragment homilije*, *List Novakova misala*, *Odlomak Tomina*

⁶⁶ Vidi GRABAR 1969: 219.

⁶⁷ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. VIII: 887, 889; SKOK 1971-1974, sv. I: 23, sv. II: 553; ENCIKLOPEDIJSKI 2002: 23.

evanđelja), zatim u misalima (4. vatikanski misal, Ročki misal), ritualima (Klimantovićev obrednik, Senjski ritual), brevijarima (5. vatikanski brevijar, Brevijar Vida Omišljanina, Ljubljanski brevijar, Baromićev brevijar, 2. novljanski brevijar), Fraščićevo psaltiru te, ponajviše, u brojnim zbornicima (Pariški, Petrisov, Ivančićev, Vinodolski, Berčićev, Oxfordski, Ljubljanski, Tkonski, Žgombićev, Grškovićev i Fatevićev zbornik). Za neke potvrde ustanovljene su grčke i latinske paralele kao najvjerojatniji predlošci glagoljskim piscima. Ako je i u njima prisutan uzvik, što nije uvijek slučaj, onda su to uglavnom grčki uzvici ω i $\acute{\omega}$, odnosno latinski *o*.

Kada uzvik *o* neposredno prethodi imenskoj riječi, a takve su potvrde najbrojnije, ona je očekivano najčešće u padežu izravnoga obraćanja – vokativu. Tako je primjerice u *Apokaliptičnom viđenju o posljednjem sudu* iz *Zbornika duhovnoga štiva* (CAc) u kojem se, uslijed posvjedočenih muka pakla, smrt zaziva kao nešto sasvim drukčije od onoga što je predstavljala u zemaljskom životu:

- *o smrti slatka bi bila v paklê ka si bila gorupa na svêtê* CAc 71v

Vokativni oblik imenice slijedi nakon uzvika *i* u Antunovoj aklamaciji apsolutnosti Božje volje iz *Života sv. Pavla Pustinjaka* u *Žgombićevu zborniku*:

- *o b(ož)e prevečni prez' tvoe vole i list' ne pade na zemlju* CZg 84r

U Lukinu izvještaju o susretu uskrsloga Krista s dvojicom svojih učenika koji idu u Emaus nakon učiteljeve muke i raspeća u Jeruzalemu, iz 4. vatikanskoga misala, posvjedočen je vokativ dvojine u jukstapoziciji s infinitivom:

- *o nesmišľna i lēna sr'cem' vêrovati o vsêh' êže gl(agol)aše pr(o)r(o)ci*
MVat₄ 112a (Lk 24,25)

U ovom je primjeru uzvik (zajedno s atributima) izraz blaga prekoravanja, lišena svakoga prezira i osude, što je vidljivo i u nastavku izvještaja u kojem Isus pažljivo tumači Pisma koja su već navijestila njegovo slavno uskrsnuće, a Kleofa i drugi učenik mole ga da ostane s njima jer je dan već bio na izmaku. Prezirom i osudom, međutim, obiluje mizoginijsko *Čtenje o zlim ženama* iz *Berčićeva zbornika* u kojem je učinkovito primijenjeno anaforičko pozicioniranje uzvika koji prethodi imenskoj riječi u vokativu:

- *o ženo vraž'ê sulice o ženo vraž'ê mriža o ženo propasti velika paklena*
k(a)ko e skazano po mnozih' zak(o)nihъ CBč 69b

Pridonoseći ritmiziranosti ulomka, uzvik *o* je ovdje, osim prethodno spomenutoga, također nositelj semantičkih sastavnica otklanjanja, odbijanja, pa čak i proklinjanja. Posve mu je pak različit semantički predznak u rubrici molitve sv. Bernarda iz *Ivančičeva zbornika* gdje anaforički učetverostručen ulazi u kontekst radosnoga slavljenja i klicanja, pa i sam postaje izrazom hvalospjevnoga zanosa i veličanja žene, potpuno drukčije od onih netom navedenih:

- *o gospoe sl(a)vna o kralice veseliê o istoč'niče m(i)l(o)srdiê i m(i)-l(os)ti o s'vêtl(o)sti neb(e)ska slat'kosti rais'ka radost' b(o)žiê* CIvan 148v

Poneki hrvatskoglagoljski tekstovi donose potvrde uzvika *o* i uz imensku riječ u drugom samostalnom padežu – nominativu. Takvi se primjerice nalaze u *Govoru sv. Augustina biskupa iz 2. novljanskoga brevijara*, oficiju navečerja svetkovine sv. Katarine iz *Ljubljanskoga brevijara* te u *Apokaliptičnom viđenju o posljednjem sudu* iz *Zbornika duhovnoga štiva*:

- *o b(la)ž(e)ni posluhъ o prečbŕstna m(i)l(o)stъ êže egda prêsmêreno vêruetъ nebesk(a)go sьzdat(e)la v s(e)bê v t(e)lesni* BrN₂ 483b (lat. *o felix oboedientia o insignis gratia...*)

- *o nadêê g(ospod)i i sl(a)vo v' te vêrujučiъ o krasota i dika d(ê)-vamy o is(u)h(rbŕst)e c(esa)ru bl(a)gi* BrLab 162d (lat. *o spes et salus credentium : o decus et gloria virginum : iesu rex bone*)

- *o prokleti ezik' vaš kim mnoga zla govorili este* CAc 71 (nema lat. paralele)

U navedenim potvrdama s nominativom uzviku *o* naglašenija je funkcija apostrofiranja, ukazivanja na nekoga ili nešto nego li funkcija neposrednoga obraćanja i zazivanja za koju se inače upotrebljava vokativ. Primjerima iz *2. novljanskoga* i *Ljubljanskoga brevijara* pridodane su ustanovljene latinske paralele, najvjerojatniji izvori glagoljskomu prevoditelju, u kojima dolaze imenice ženskoga (*oboedientia, gratia, gloria*) i srednjega roda (*decus*) kojima su nominativ i vokativ oblično identični. One upućuju na pretpostavku da je glagoljašev izbor nominativa bio svjestan izbor, a to je pogotovo očito u primjeru iz *Ljubljanskoga brevijara* u kojem središnji uzvik prethodi imenicama u nominativu, a početni imenicama u vokativu koje su, teoretski gledano, također mogle biti prevedene nominativom.

Kada u tekstovima dolazi u kombinaciji s drugim uzvicima, uzviku *o* pridružuju se samo uzvici jadikovanja kojima on uvijek prethodi, odnosno

uzvik širega značenja i općenitijega karaktera prethodi uzviku užega značenja i konkretnijega karaktera. Jasno je da su u takvim primjerima jadikujući uzvici nositelji semantičke dominante, a uzvik *o* čimbenik koji ju potencira. U skladu s tim može se očekivati da im najčešće slijede imenske riječi u dativu koji označava trpitelja radnje, što i jest slučaj. Tako je, na primjer, u *Apokrifu o Abrahamovoj smrti iz Berčićeva zbornika*, *Pavlovoj apokalipsi iz Oxfordskoga zbornika* te *Apokaliptičnome viđenju o posljednjem sudu iz Zbornika duhovnoga štiva*:

- **o ju gore** mani okan'noi zabih' bo v'se grihe moe is'pov(ê)dati v teli budući CBč 42v
- **o ju** tebi okan'na d(u)še kada si z'lo delala budući na z(e)mli COxf 3a
- **o êo** nam' da bismo na svêt' ne bili roe[ni] CAc 72v

Iz istoga apokaliptičnoga viđenja u *Zborniku duhovnoga štiva* su i rijetki primjeri bez dativnoga oblika imenske riječi:

- **o êo** prestrašni glase vstanite i od vsake rêči daite račun CAc 67v
- **o ča** more tada reči grêšnik žalostni takmo **oh** i **êo** CAc 71v

Potonji je primjer posebno zanimljiv jer je pravi dokaz kako uzvici, u ovom primjeru jadikujući *oh* i *êo*, uistinu mogu biti neizostavni dijelovi rečeničnoga ustrojstva i bitni dionici njezine razumljivosti, a ne tek puki signalni dodaci čijim se izostankom tobože ne bi izgubilo na cjelovitosti i jasnoći poruke. Isto tako, očito je i da je semantičku dimenziju uzvika moguće prototipno apstrahirati za potrebe gramatičkoga ili leksikografskoga opisa, kao što je to slučaj kod ostalih vrsta riječi, usvojiti i primijeniti za stvaranje i razumijevanje novih poruka. Tako je u navedenom primjeru jasno da neki grešnik jadikuje i žaluje – to je osnovno značenje. Čini li to zbog sebe ili nekoga drugoga, ima li u tome jadikovanju tragova kajanja ili nema – pitanja su čije će odgovore providjeti kontekst koji ionako u konačnici konkretizira semantičku dimenziju svih vrsta riječi.

U hrvatskoglagojskim tekstovima moguće je pronaći potvrde uzvika *o* kad ne prethodi imenskoj riječi nego svojim značenjem upozoravanja i upućivanja primatelja poruke na nekoga ili nešto, služi kao formula otvaranja iskaza. Takve se potvrde, između ostaloga, nalaze i u *Brevijaru Vida Omišljanina*, 2. novljanskom brevijaru te u *Legendi o Mariji Magdaleni iz Ivančićeva zbornika*:

- **o bêgaite** ot lica sêvera gl(agol)etb g(ospod)b BrVO 461b (Zah 2,9-10)
(lat. o)

- *o aće bi me m(u)č(e)n(i)kь s(ve)tihь vên'cu pričest'nika spodobilь biti višni* BrN₂ 429b

- *o koliko velika bolizanь rodi se otrokь živь mati že ego umri* CIvanč 116

Primjeru iz *Ivančićeva zbornika* ustanovljena je i latinska paralela koja glasi:

- *Proh dolor! et natus est infans vivus et matricida effectus, mori eum convenit*

Ovo je još jedan od mnogih dokaza kako se glagoljaški prevoditelji nisu slijepo povodili za jezikom i stilom predložka, nego su slijedili vlastiti osjećaj za željeni hrvatski izraz. Latinski tekst donosi uzvik *pro* (*proh*) kojim se izražava čuđenje, negodovanje, prezir, ali kod Tita Livija i drugih znači »jao, pomagaj, ajme; žalibože« (MAREVIĆ 2000, sv. II: 2470) i može ga se prevesti hrvatskim uzvicima *oh* ili *ah*. Glagoljaš je mogao upotrijebiti neki uzvik iz bogate skupine jadikujućih uzvika, ali se odlučio na ponešto općenitiji uzvik *o* te mu dodao količinski prilog (*koliko*) koji intenzivira značenje pridodanoga opisnoga pridjeva (*velika*) ključnoj imenici (*bolizanь*). Tako je i sam na nešto drukčiji način postigao dojam zastrašujuće žalosti i nesreće.

Na kraju opisa ovoga uzvika s najvećim brojem potvrda u hrvatskoglagoljskim tekstovima i uzvika koji je živ i u suvremenome hrvatskome jeziku⁶⁸ valja pripomenuti da nije posvjedočen samo u prepoziciji s obzirom na cjelinu rečenice. Kad je dio obraćanja s imenskom riječi u vokativu, svojoj najtipičnijoj neposrednoj okolini, uzvik *o* može se naći u interpoziciji i postpoziciji, kao što je to u *Fragmentu homilije* sv. Ivana Zlatoustoga na Glavosijek Ivana Krstitelja te u Jobovoj besjedi iz *Klimantovićeve obrednika*:

- *ne dovlê li ti o irude mladih' dêti iskolenie bivšee v' vitlêomê* FgLab₂ 2b

- *sag'rêših č'to s'tvoru t(e)bi o stražu č(lovêč)ski* RitKlim 98r (Job 7,20)

U z v i c i j a d i k o v a n j a : *a, gore, jô, oime, oh', uvi, êo, ju*⁶⁹

Uzvici jadikovanja najbrojnija su semantička skupina uzvika u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Čak su s osam uzvika glagoljaši raspolagali kako bi

⁶⁸ Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. VIII: 291, 292; RJEČNIK 2000: 712.

⁶⁹ Budući da sam uzvike jadikovanja opisala u članku *Uzvici jadikovanja u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, ovdje ću im samo ukratko opisati osnovne značajke. Vidi KOVAČEVIĆ (u tisku).

iskazali različite stupnjeve jadikovanja i žalovanja, nesreće, straha, anksioznosti, melankoličnosti te ostale više ili manje mučne uzroke tugovanja. Važno je naglasiti da ova najistaknutija semantička komponenta jadikujućih uzvika uglavnom biva praćena i elementima upozoravanja na nadolazeću nevolju, odnosno njezinoga proricanja, a prijetnja zasluženom nevoljom svakako je prisutna kada se uzvicima jadikovanja služi Bog ili njegovi glasnici u biblijskim tekstovima. U slučajevima gdje su ustanovljene latinske i grčke paralele, vjerojatni predlošci hrvatskoglagoljskim tekstovima, u njima uglavnom stoje uzvici sličnoga značenja *vae* i *heu* odnosno οὐαί i οἴμοι.

Neke od potvrda uzvika jadikovanja su:

- *o vapiite a a a d(ɔ)ne êk(o) približit se d(ɔ)nɔ g(ospodɔ)nɔ* BrVat₆ 210c (Jl 1,15)
- *gore že č(lovê)ku tomu imže s(i)nɔ č(lovêč)ski prêdast' se bole bi emu bilo aće bi se i ne rodil' č(lovê)kɔ ta.* MVat₄ 74a (Mt 26,24 i Mk 14,21)
- *i plakahu se gor'ko govoreće jo n(a)mɔ to v'se n(a)mɔ pride za toga č(lovê)ka ki e v' tam'nici koga to m(u)čimo* CBč 40v
- *oimê sudcem' i vsim' pitačem' krivim' ki prave osuêju a krive pućaj mita radi* CAc 75v
- *oh' êo mani mati moti (sic!) zač si me živa rodila kako da bi rekal'* CAc 72v
- *uvi m'nê čedo moe poč'to mi nanese sice v'zdihanie* CBč 24a
- *êo mnê g(ospod)i ere sɔgrêših' velmi v' životê moemɔ* CPar 199r
- *ju m'nê d(u)ša moê v tolici gr(ê)si položena e(stɔ)* CIvan 137

Kao što je vidljivo iz navedenih primjera iz 6. vatikanskoga brevijara, 4. vatikanskoga misala, Berčićeva zbornika, 2. novljanskoga brevijara, Zbornika duhovnoga štiva, Pariškoga i Ivančićeva zbornika, uzvici jadikovanja najčešće su prethodili imenskoj riječi u dativu, padežu koji uglavnom »označava adresata, tj. osobu ili predmet prema kojemu je usmjerena glagolska radnja ili upućena poruka« (DAMJANOVIĆ 2003: 164). Posvjedočeni su i uz vokativne te genitivne oblike imenske riječi. Nerijetko u tekstovima ovi uzvici, od kojih danas imamo *a*, *oh* i *jao*,⁷⁰ bivaju

⁷⁰ Današnji uzvik *ju* uzvik je veselja. RJEČNIK 1880-1976, sv. IV: 672 navodi da je kao uzvik žalosti zabilježen u samo jednom primjeru kod Petra Zoranića. Hrvatskoglagoljski tekstovi očit su primjer da nije tako. U istom rječniku uzvik *ojme* (kao i današnji *ajme*) protumačen je kao uzvik talijanskoga porijekla (RJEČNIK 1880-1976, sv. I: 43, sv. VIII: 803). Hrvatskoglagoljski *oimê* najvjerojatnije je grčkoga porijekla (οἴμοι). Uzvik *jo*

umnogostručeni i međusobno kombinirani te tako pridonose pojačanoj stilizaciji teksta, a ponegdje ulaze u posve neobične kontekste u kojima bi uzvici bili najmanje očekivana kategorija riječi uopće. Tako se primjerice uzvik *uvi* našao unutar povijesne *Knjige o Makabejcima* kao dio opisa zaslužene smrti velikoga svećenika Jasona (2Mak 5,10) koji osta *uvi i neoplakanъ nepogrebenъ* (BrN₂ 248d). Uzvik je u ovome primjeru iz 2. *novljanskog brevijara* u funkciji atribuiranja Jasona, odnosno njegova pada, pa je nesumnjivo i ravnopravan član rečeničnoga ustrojstva.

Konačno, valja spomenuti znakovitost obličnoga aspekta uzvika *oh'* koji su glagoljaši pisali sa završnim poluglasom odnosno s apostrofom, njegovom grafijskom varijantom.⁷¹ Poluglas je, i nakon što se u 11. stoljeću prestao izgovarati, ostao u pismu kao trag djelovanja praslavenskoga zakona otvorenih slogova. Budući da su ga glagoljaši pisali uz ovaj uzvik, koji najvjerojatnije nije naslijeđe staroslavenskoga kanona (kao npr. uzvik *amenъ*), nije nemoguće zamisliti da su njega, kao i uzvike uopće, prihvaćali kao članove ravnopravne ostatku rječničnoga blaga, pa tako i kao članove na koje su se primjenjivala jednaka pravila, a upravo je to vrijednost koja im se u današnjici najčešće – oduzima.

v i t a

Važnost *Misala kneza Novaka* iz 1368. godine nije samo posljedica njegove iznimne kaligrafske i iluminacijske ljepote. Riječ je o liturgijskome kodeksu koji je poslužio kao predložak prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi, *Misalu po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine,⁷² te o kodeksu koji sadrži zapise ljudi koji su ga slijedom okolnosti imali kod sebe i koji su na njemu ostavili zanimljive tragove svojih ličnosti te svjedočanstva ondašnjih društvenih zbivanja i mnijenja. Ti su ljudi; sam knez Novak Disislavić, koji je ukratko izložio motive za izradu misala i općekršćanski stav o prolaznosti ovozemaljskoga života i važnosti djela s kojima će se čovjek suočiti s Bogom, župnici Ivan i Marin koji su misal otkupili od Novakova sina Petra,

izrazom i sadržajem podsjeća na današnji uzvik *joj*, a njega je pak moguće izvesti iz uzvika *jao(h)* (Vidi RJEČNIK 1880-1976, sv. IV: 459, 460, 461).

⁷¹ Zahvaljujem Milanu Mihaljeviću što me upozorio na znakovitost dočelnoga poluglasa uzvika *oh'*.

⁷² Vidi PANTELIĆ 1967.

ročki župnik Šimun Greblo koji je nadopisao molitve u čast svetoga Grgura ne bi li spasio svoje župljane od kuge i, konačno, drugi Ročanin – žakan Juraj.⁷³ Jurjev zapis stilom, sadržajem i znakovitošću odudara od prethodno navedenih, što ga čini jednim od zanimljivijih zapisa u cjelokupnome korpusu hrvatskologoljskih tekstova.

Na posljednjem foliju *Misala kneza Novaka* (MNov 270d) stoji:

*Vita Vita. štampa naša gori g're
tako ê oću da naša gori gre
· ĉ · ũ · ð · ě · m(êse)ca ijuna · i · ie · d'ni
to bê pisano v grade izule
to pisa juri žakan' iz' roča
B(ogъ) mu pomagai i v'sem' ki mu
dobro otê*

Juraj je svojim zapisom posvjedočio da se rukopisni misal krbavskoga kneza i predložak prve hrvatske inkunabule 26. lipnja 1482. godine nalazio u istarskoj Izoli (današnja Slovenija). Sedam mjeseci i dvadeset šest dana prije završetka tiskanja *Misala po zakonu rimskoga dvora* ročki je žakan znao da se prvotisak sprema, i o tome je ushićeno izvijestio. Njegovim kratkim, ali snažnim izvještajem dominiraju prva dva retka kojima je efektno sažeo svoju poruku u trinaest riječi, ali devet različnica jer su ključne riječi udvostručene – *vita, naša, gori, gre*. Uzimajući u obzir udvostručenu prepozicionalnost prve riječi, njezin odnos s ostalima, opći karakter i značenje cjelokupnoga zapisa, može se s velikom sigurnošću zaključiti da je *vita* uzvik, i to uzvik koji nije posvjedočen ni na kojem drugom mjestu korpusa hrvatskologoljskih tekstova, niti je zaživio u općem leksiku. S današnjega se stajališta stoga može reći da se radi o nekrotizmu žakna Jurja. Iz konteksta je pak, onoga užega jezičnoga i širega društvenopovijesnoga, više nego očito da je riječ o uzviku radosnoga, gotovo zanosna oduševljenja i uzbuđenja, razdragana pozdravljanja i slavljenja te nestrpljiva i napeta iščekivanja. Uzrok, ali i

⁷³ Današnji arhaizam *žakan* u svoje je vrijeme bio regionalizam raširen na području Kvarnera, Hrvatskoga primorja, Istre i okolice Zadra, a izvor mu je bio antička Akvileja - Oglaj (Vidi SKOK 1971-1974, sv. III: 670). Riječ je posuđenica grčkoga *διάκονος*, a jezik posrednik je bio latinski odnosno lat. varijanta *diaconus*, što je uključivalo značenje sluga, poslužitelja, đaka i đakona (Usp. GLUHAK 1993: 217; ŠETKA 1976: 351; LEKSIKON 1997: 725). U suvremenome hrvatskom jeziku živa je fonetska varijanta *đakon* sa značenjem pripadnika prvoga od triju stupnjeva svećeničkoga reda.

predmet tako jakih osjećaja nadolazeći je osvit hrvatskoga tiskarstva, u liku prve hrvatske inkunabule – *našega* tiskarstva koje *gori gre*. Ovaj prilog *gori* može se shvatiti doslovno kao geografska oznaka mjesta koje je na uzvisini ili mjesta koje je sjevernije od Izole u kojoj je Jurjev zapis zabilježen, pa tako upućivati na okvirnu lokaciju tiskare u kojoj je Misal iz 1483. otisnut.⁷⁴ Međutim, vjerojatnije je da ga treba shvatiti u njegovu prenesenu značenju po kojem označuje razvijanje, napredovanje, uzdizanje i put koji vodi ostvarivanju iznimnih dostignuća, što hrvatski *editio princeps* zasigurno jest. U njegovu vrijednost, za koju je Bobrowski utvrdio da je »rjeđa od bijeloga gavrana«, i vrijednost cjelokupnoga projekta tiskanja prvoga katoličkoga misala u svijetu koji niti je pisan latinskim jezikom niti je tiskan latinicom Juraj je bio siguran i prije nego li je bio dovršen. On oduševljeno iznosi svoje uvjerenje, ali ne čini to služeći se neutralnim, dokumentarnim stilom. Vidljivo je, naime, iz forme njegova zapisa da poetizira, primjenjuje sažetost izraza, uzvike, ponavljanje riječi, paralelnu strukturu prvih dvaju i središnjih dvaju redaka, asonancu (*vita vita štampa naša*) i aliteraciju (*gori gre*), kako bi što dojmljivije prenio svoj doživljaj. Zbog toga je primjerenije staviti naglasak na konotativnu dimenziju priloga *gori* jer Jurju je očito u prva dva retka bila važnija veličina pothvata i snaga njegova doživljaja nego li želja da se detaljno dokumentiraju okolnosti. To ga razlikuje od zapisa u *Misalu*

⁷⁴ Budući da nije poznato gdje je otisnut hrvatski prvotisak, niti tko je za to zaslužan, u zapisu žakna Jurja znanstvenici su često tražili moguće odgovore. Prvom doslovnom tumačenju priloga *gori* priklonio se Zvonimir Kulundžić koji se poziva na senjskoga biskupa Šimuna Glavinića koji u svom putopisu iz 15. stoljeća spominje kosinjsku tiskaru u kojoj su tiskani ilirski brevijari. Do Kosinja put vodi »uz brda Čićarije i dalje na Velebit« tumači Kulundžić te svoju teoriju podupire čitanjem početnih dviju riječi zapisa žakna Jurja kao »*cito, cito, tj. brzo, brzo*« (MISAL 1971: LXXIV-LXXV). Međutim, Anica Nazor upozorava kako je usporedna analiza prvotiska Misala i Brevijara (1491.) pokazala različitost slova i tehnike, a i sam Glavinić »jasno kaže da su se u Kosinju tiskali brevijari (brevijar i misal posve su različite liturgijske knjige, koje svaki svećenik, a pogotovo biskup, vrlo dobro razlikuje)« (MISAL 1971: LXXXIV). Valentin Putanec je također tumačio riječ *gori* u njenom »stvarnom značenju geografskoga kretanja prema gore« (MISAL 1971: LXXXI), a prve je dvije riječi u Jurjevu zapisu čitao kao *Vita Vita*. Protumačio ih je Putanec kao vlastito ime osobe koja je očito sudjelovala u pripremanju prvotiska. Drugo doslovno tumačenje o mjestu sjeverno od Izole moglo bi, zajedno sa spoznajama da je papir prvotiska »najvjerojatnije njemačkoga podrijetla« i da je u Hrvatsku i ostale podunavske zemlje papir »dolazio ponajviše Dunavom iz Njemačke« (MISAL 1971: XLII), nešto značiti, ali sve je to nedovoljno da bi se s uvjerljivom mjerom sigurnosti pretpostavilo mjesto tiskanja Misala iz 1483.

kneza Novaka koji mu prethode – Novakov zapis, zapis župana Ivana i Marina te zapis Šimuna Grebla – i koji su ipak ponajprije usredotočeni na vanjske okolnosti nastanka, mijenjanja boravišta i ostalih društvenopovijesnih (ne)prilika kao i na izražavanje ondašnjih općeprihvaćenih svjetonazora. Jurjevim zapisom ponajviše dominira njegova vlastita osobnost budući da se iz njegova stila, uz jezičnu kreativnost, iščitava snažan ponos i samosvijest te odrješita samouvjerenost i samouvažavanje. Jer, ne samo da *štampa naša gori gr'e*, nego i žakan *hoće* da ona *gore gre*. Osim što glagolom ističe svoje snažno htijenje, skoro pa zahtijevanje, Juraj ne propušta upotrijebiti zamjenicu *ja* iako je ona zalihosna s obzirom na činjenicu da je u obliku glagola sadržana informacija o licu koje govori.

U skladu s rečenim su i završna dva retka njegova svjedočanstva. Korisno je primijetiti ovdje kako knez Novak na kraju svoga zapisa smjerno prosi zagovornike da se spomenu njegove *dušice* dok mole *m(i)l(o)stivoga i dragoga i slat'koga g(ospo)d(i)na B(o)ga* (MNov 269b), a župani Ivan i Marin svećenicima i đakonima, koji će prositi *m(i)l(o)stivoga g(ospo)dina B(oga) i nega mater gospoju s(ve)tu d(ê)vu M(a)riju* (MNov 269d), najprije preporučuju duše svih pravovjernih kršćana i dobročinitelja njihove župe, a tek onda svoje vlastite dok je, konačno, Šimun Greblo za zagovornika uzeo sv. Grgura kako bi izbavio svoje župljane od posljedica rata. Posve je, međutim, različita završna formula žakna Jurja koji, nakon što se potpisao, koncizno zaključuje:

*B(ogъ) mu pomagai i v'sem' ki mu
dobro otê* (MNov 270d).

Juraj ne traži zagovornike ni u ljudima ni u svecima ni u Djevici Mariji. Izravno se obraća Bogu ne časteći ga nikakvim pohvalnim atributima, stavlja sebe na prvo mjesto i pritom se koristi imperativnim oblikom glagola u drugom licu jednine. Nakon što je samomu sebi dao prvenstvo, spominje se napokon Juraj i drugih ljudi, ali ne svih vjernih kršćana ni onih koji su sudjelovali u priređivanju prvotiska, što bi se očekivalo jer je sam dvaput naglasio *naša štampa*. Opet je on sam polazište svoje molitve, pa se spominje samo onih koji njemu žele dobro. Iz cjeline Jurjeva zapisa, dakle, izbija njegova snažna osobnost i samosvijest što je neobično s obzirom na ondašnje obrasce skromnosti i poniznosti, koje su posebno njegovali srednjovjekovni crkveni autori. Juraj je siguran u sebe i u svoju vrijednost te se ne libi to i

iskazati. Stoga ne bi bilo teško zamisliti da je i on jedan od onih čijim je marljivim radom tiskan Misal iz 1483. godine. Ako i nije, svojim lakonskim izrazom, kojim je prenio pravo bogatstvo značenja, te emocionalnom nabijenošću koju je unio u svoj zapis Juraj se ukazuje kao simbol priređivača prvotiska, hrvatskih glagoljaša koji su jamačno bili jednako srčani i ponosni ljudi, s jasno zacrtanim ciljevima, sigurni u sebe i svoj rad – motivirani i sposobni učiniti najbolje da *štampa naša gori gre*.

Vratimo li se iz ove perspektive sagledavanja cjeline zapisa žakna Jurja na njegov početak, čak će biti moguće zamisliti da je udvostručeni uzvik *vita*, kojim je iskazao veličinu pothvata kao i svoje oduševljenje, slavljenje i iščekivanje njegova konačnoga ostvaraja, Juraj bio voljan i sposoban sam stvoriti kako bi izrazio važnost i jedinstvenost pothvata koji ga je toliko razveselio. Kao što je analiza uzvika u hrvatskoglagoljskim tekstovima pokazala, sličnim se slavljenjem uglavnom častio Bog i njegova djela (uzvici *alleluê, osanbna, ave, ava*), dok su ostali uzvici kojima se moglo izraziti radosno potvrđivanje i pozdravljanje, *ei, olê, ovê, o*, bili nešto slabije emocionalne snage te tako Jurju možda nedovoljni da iskaže ono što želi. On je veličao iznimno ljudsko djelo, do tada potpuno nepoznato i novo, te nije isključeno da je jednostavno skovao i novi izraz kako bi ga na primjeren način opisao i proslavio.

U svakom slučaju, današnjem se proučavatelju upravo uzvici nameću kao upadljiva izrazna dominanta zapisa žakna Jurja te su reprezentativan primjer personaliziranosti i individualiziranosti svih tekstova ili dijelova tekstova, onih iz jezične prošlosti jednako kao ovih današnjih, koji sadrže uzvike. Uzvici su, naime, jedna izrazito subjektivizirana i konkretizirana kategorija riječi koja upućuje na uočljivo prisutnoga govornika, sugovornika ili predmet jezične poruke. Upravo je to razlog zašto su nepoželjan predmet proučavanja onoga jezičnoga istraživanja koje teži nepristranim, neupitnim i objektivnim, gotovo matematičkim rezultatima. Uz subjektiviziranost i konkretiziranost još je jedno bitno svojstvo uzvika vidljivo iz Jurjeva zapisa – uskliknost. Nju pak ne treba shvatiti samo doslovno kao izgovornu intonaciju povišena tona, nego kao svojevrsnu obilježnost uzvika, naglašenost *per se* koja primjetno postoji odnosno djeluje i bez govornoga ostvaraja. Naposljetku, vidljivo je da ova naglašena obilježnost uzvika, zajedno sa subjektiviziranošću i konkretiziranošću, oduzima svakomu tekstu ili iskazu značajke neutralnoga

stila te očito pridonosi izražajnosti i poetičnosti njegova kreativnoga potencijala.

4. ZAKLJUČAK

Analiza hrvatskoglagoljskih uzvika predstavljena ovim radom temeljena je na pretpostavci različitoj općeprihvaćenim stajalištima o uzvicima kao polujezičnim jedinicama koje se ne smatraju jezičnim znakovima. Polazište istraživanju bila je upravo suprotna misao po kojoj je riječ o konvencionalnim jezičnim znakovima koji se nasljeđuju, prepoznavaju i uče jednako kao i ostale riječi. Morfološku nepromjenjivost uzvika prati semantička dimenzija koju je moguće prototipno apstrahirati za potrebe opisa ili propisa, a kontekst je u konačnici onaj koji, kao kod svih vrsta riječi, otkriva značenjske potankosti svakoga pojedinoga uzvika.

Međutim, bilo bi nerazumno zaniijekati da uzvici po nečemu ipak jesu jedinstveni članovi jezičnoga znakovlja. Oni su, naime, izrazito sugestivna kategorija riječi koja je jednim izrazom sposobna označiti znatnu količinu svojstava označene pojave. Time su uzvici, u odnosu na ostale vrste riječi, u većoj mjeri nadvladali modelski karakter znaka⁷⁵ po kojem svaki znak, pa i onaj jezični, zapravo predstavlja redukciju i surogat njime označene pojave. Stoga se pokazuje da imaju poseban položaj među ostalim riječima, ali taj bi položaj trebao biti predmetom uvažavanja i zanimanja, a ne obratno.⁷⁶

Budući da je uzvike najbolje promatrati u konkretnoj strani jezične djelatnosti, živome i neposrednome govoru, i da će najpodrobnije opise moći donijeti izvorni govornik jezika čiji se uzvici proučavaju, jasno je kako povratak u jezičnu prošlost donosi stanovite poteškoće, ali i izazove za svakoga jezikoslovca. Hrvatskoglagoljski tekstovi koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem nastali su u rasponu od 11. do 17. stoljeća, a uglavnom je riječ o neautorskoj književnosti. Uz liturgijske misale, brevijare i obrednike, institucionalno zadane priručnike, predmet ovoga članka bile su i razne legende, homilije, viđenja i apokrifi, tekstovi koji su kružili ondašnjim književnim srednjovjekovljem, te tako svoje mjesto našli i u brojnim

⁷⁵ Vidi ŠKILJAN 1985: 73.

⁷⁶ Koliko god svojstava označene pojave uzvik uspijeva preslikati u svoj plan sadržaja, ostaje u okvirima znakovne naravi.

glagoljskim zbornicima. Iako bi se očekivalo da sadržajna i funkcionalna narav tih pisanih tekstova nije nudila mnogo prostora za upotrebu uzvika, analiza je otkrila kreativnu i promišljenu upotrebu čak dvadeset jedne jezične jedinice koje se prepoznaju kao uzvici. Semantičko-funkcionalnim mjerilom razlikuju se: uzvici liturgijske namjene i adoracijsko-pozdravne funkcije (*alleluê, amenъ, ospanъna, ave*), pohvalni uzvici radosnoga pozdravljanja (*ovê, vita*), uzvik potvrđivanja (*ei*), uzvik samopotvrđivanja, samosvijesti i napetoga iščekivanja (*ava*), uzvici dozivanja, obraćanja i upućivanja primatelja poruke na nekoga ili nešto (*o, olê/ole, de*), rugalački uzvici (*vaha, uva*) te uzvici jadikovanja (*a, gore, jo, oime, oh', uvi, êo, ju*). Potvrđena je učestala glagoljaška praksa vještoga postavljanja, nerijetko i kao neodvojivih jedinica rečeničnoga ustrojstva, umnogostručavanja i međusobnoga kombiniranja uzvika koji bi takvim postupkom znatno pridonijeli obilježenoj stilizaciji i poetizaciji teksta te tako pojačali njegovu izražajnost i čitljivost. Nadalje, prevoditelji i prepisivači hrvatskoglagoljskih tekstova služili su se, između ostaloga, i uzvicima kako bi se oslobodili zadanosti predloška, odnosno, umetali su ih na mjestima gdje ih u paralelnim grčkim i latinskim tekstovima, vjerojatnim predlošcima, nije bilo ili bi prevodili uzvikom drukčijega značenja i upotrebe od onoga koji se nalazio u predlošku. Konačno, nabrojani uzvici ne dolaze samo u dijelovima teksta u kojima se navode nečije riječi, tj. u upravnome govoru, nego i tamo gdje bi ih se, zbog impersonalnoga i dekontekstualiziranoga karaktera teksta, teško očekivalo – u povijesnim izvješćima, pravnim spomenicima, rubrikama i sl. Na takvim mjestima iščitavaju se kao dragocjeni znakovi angažiranosti, kreativnosti i živosti srednjovjekovnih pisaca i pisara čije su osobnosti uglavnom nepoznate, ali zato prilično zamislive i pretkazive analizom djela koje su za sobom ostavili – njegova sadržaja, značenja i jezičnoga izraza.

KRATICE IZVORA

FgGrš – *Grškovičev odlomak apostola*, 12. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *Fragm. glag. 2*.

FgKuk – *Kukuljevičev fragment misala*, 13. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *Fragm. glag. 3*.

FgLab₂ – *Fragment homilije*, prva. pol. 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Glagolitica 16/1 Gč 48. Fg. glag. hom.*

- FgNic – *Pazinski fragmenti 4.*, početak 14. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *Fragm. glag. 90.*
- FgThom – *Odlomak Tomina evanđelja (apokrif)*, 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *Fragm. glag. 99.*
- MVat₄ – *4. vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglegoljski misal s početka 14. stoljeća, Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4.*
- MNov – *Misal kneza Novaka*, 1368. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8.*
- BrVat₅ – *5. vatikanski brevijar*; sredina 14. st., Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 5.*
- BrVat₆ – *6. vatikanski brevijar*; sredina-treća četvrt 14. st., Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 6.*
- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 3.*
- BrLab – *Ljubljanski brevijar*; kraj 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 161.*
- BrN₂ – *2. novljanski brevijar*, 1495. g., Novi Vinodolski, Župni ured.
- PsFr – *Fraščičev psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463. g., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 77.*
- RitKlim – *Klimantovićeve zbornik (obrednik)*, 1501-1512., Zagreb, Samostan franjevac III. reda Sv. Ksaver.
- RitSegn – *Senjski ritual*, tiskan s knjižicom *Meštija od dobra umrtija*, Senj 1507. ili 1508.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375. g., Pariz, Bibliothèque nationale, sign. *Slave 73.*
- CIvan – *Ivančičev zbornik*, 14-15. st., Zagreb, Samostan franjevac III. reda. Sv. Ksaver.
- CPet – *Petrisov zbornik*, 1468. g., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, sign. *R 4001.*
- COxf – *Oxfordski zbornik*, Oxford, Bodleian library, sign. *Ms. Canon. Lit 414.*
- CBč – *Zbornik u Berčićevoj zbirci br. 5*, 15. st., Sanktpeterburg, Gosudarstvennaja publičnaja biblioteka, sign. *Bč5.*
- CAC – *Zbornik duhovnog štiva*, kraj 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *IV a 48.*
- CTk – *Tkonski zbornik*, prva četvrt 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *IV a 120.*
- CŽg – *Žgombičev zbornik*, 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *VII 30.*
- CGrš – *Grškovićeve zbornik*, 16. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *VII 32.*
- RegBen – *Regula sv. Benedikta*, kraj 14. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *I a 74.*
- Amul – *Amulet*, 15. st., Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. Slav. 11.*

LITERATURA

- ADAM, A. 1993. *Uvod u katoličku liturgiju*. Zadar: Hrvatski institut za liturgijski pastoral.
- ANIĆ, V. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- BABIĆ, S., D. BROZOVIĆ, M. MOGUŠ, S. PAVEŠIĆ, I. ŠKARIĆ, S. TEŽAK. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU i Globus.
- BARIĆ, E., M. LONČARIĆ, D. MALIĆ, S. PAVEŠIĆ, M. PETI, V. ZEČEVIĆ, M. ZNIKA. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BIBLIJA. 1980. *Biblija. Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- DAKOVIĆ, S. 2007. Sintaksa uzvika u hrvatskom i poljskom jeziku. B. Kuna (ur.). *Sintaktičke kategorije. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim djelovanjem Hrvatski sintaktički dani – Osijek 2006*. Osijek: Filozofski fakultet, Osijek i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 67-76.
- DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- DAMJANOVIĆ, S., I. JURČEVIĆ, T. KUŠTOVIĆ, B. KUZMIĆ, M. LUKIĆ, M. ŽAGAR. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DORĐIĆ, P. 1975. *Staroslovenski jezik*. Novi Sad: Matica srpska.
- ENCIKLOPEDIJSKI. 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- ENCYCLOPEDIA. 1975, 1976. *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*. Grand Rapids, Michigan: The Zondervan Corporation.
- ETYMOLOGICKÝ. Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 1989. *I. sveščić: a – blagb*; 2000. *X. sveščić: obrěsti – patěna*. Praha: Academia, Nakladatelství Československé akademie věd.
- FIDLER, M. 2006. Conceptualization of Onomatopoeia: Observations from Czech Data. *Zeitschrift für Französische Sprache und Literatur* 51/4: 375-385.
- GLOVACKI-BERNARDI, Z., A. KOVAČEC, M. MIHALJEVIĆ, D. W. HALWACHS, K. SORNIG, C. PENZINGER, R. SCHRODT. 2001. *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- GLUHAK, A. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- GRABAR, B. 1969. Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja. *Slovo* 18-19: 213-232.
- HABURGAEV, G. A. 1986. *Staroslavjanskij jazyk*. Moskva: Prosveščenie.
- HAMM, J. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- JERUZALEMSKA. 1994. *Jeruzalemska Biblija. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješama iz »La Bible de Jérusalem«*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- KLAIĆ, B. 1982. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KOVAČEVIĆ, A. (U tisku). *Uzvici jadikovanja u hrvatskoglagoljskim tekstovima*.
- KUNZMANN-MÜLLER, B. 2005. *Veznici u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku*. K. Bagić (ur.). *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2004*. Zagreb: FF press, 29-39.
- KURZ, J. 1969. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- LEKSIKON. 1979. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. A. Badurina. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost i Institut za povijest umjetnosti.
- LEKSIKON. 1997. *Hrvatski leksikon II. svezak: L-Ž*. Zagreb: Naklada leksikon d. o. o.
- LESKIEN, A. 1886. *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. Weimar: Hermann Böhlau.
- LIDDELL, H. J., R. SCOTT. 1968. *A Greek-English Lexicon*. London: Oxford University Press.
- MAREVIĆ, J. 2000. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MATEŠIĆ, M. 2004. *Uzvici u hrvatskom standardnom jeziku*. I. Lukežić, D. Gašparović, D. Bačić-Karković, L. Badurina, A. Car-Mihec, M. Kovačević, D. Stolac, S. Vranić, S. Jurčić, C. Katunar (ur.). *Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani: 337-344*.
- MISAL. 1971. *Misal po zakonu rimskoga dvora. Pretisak iz 1971*. Zagreb: Mladost.
- MOGUŠ, M., N. PINTARIĆ. 2002. *Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- NANDRIŠ, G. 1959. *Old Church Slavonic Grammar*. London: University of London, The Athlone Press.
- NOVUM TESTAMENTUM. 1957. *Novum testamentum. Graece et latine*. Roma: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici.
- PANTELIĆ, M. 1967. *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368*. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6: 5-108.
- PINTARIĆ, N. 2002. *Pragmema u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- PRANJKOVIĆ, I. 2002. *Hrvatska skladnja: rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRANJKOVIĆ, I. 2005. *Suznačne riječi i njihove vrste*. K. Bagić (ur.). *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2004*. Zagreb: FF press, 19-27.
- RAGUŽ, D. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.

- RJEČNIK. 1880-1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII. svezak. Zagreb: JAZU.
- RJEČNIK. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.
- RJEČNIK REDAKCIJE. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. svezak: a – vrêdb. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SAUSSURE, F. 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- SILIĆ, J., I. PRANJKOVIĆ. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- SIMEON, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. II. svezak: P-Ž. Zagreb: Matica hrvatska.
- SKOK, P. 1971-1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLOVNÍK. *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae paleoslovenicae*. 1966. I. svezak: a – j; 1973. II. svezak: k – o. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- ŠARIĆ, I. E. 1942. *Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Sarajevo: Akademija Regina Apostolorum.
- ŠETKA, J. 1976. *Hrvatska kršćanska terminologija*. Split: Franjevački provincijalat Provincije presv. Otkupitelja.
- ŠKILJAN, D. 1985. *U pozadini znaka*. Zagreb: Školska knjiga.
- TEŽAK, S., S. BABIĆ. 2000. *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- TRASK, R. L. 2005. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- UGRINOVA-SKALOVSKA, R. 1979. *Staroslovenski jazik*. Skopje: Univerzitetska pečatnica »Kiril i Metodij«.
- WIERZBICKA, A. 2003. *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

S a ž e t a k

U članku se opisuje izraz, sadržaj, značenje i stilistička uloga uzvika potvrđenih u grafi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Stanje u hrvatskoglagoljskim tekstovima uspoređeno je s onim zatečenim u tekstovima staroslavenskoga kanona kao i s uzvicima suvremenoga hrvatskoga jezika. Uzvici su razvrstani u skupine prema semantičkom i funkcionalnom mjerilu. Prvu skupinu čine uzvici liturgijske namjene i adoracijsko pozdravne funkcije: *alleluê*, *amenъ*, *osanъna*, *ave*. Kod prva tri uočena je mogućnost rekategoriziranja u imenicu, po kojoj uzvici postaju bitni članovi rečeničnoga ustrojstva. U drugoj su skupini uzvici radosnoga pozdravljanja: *ovê* i *vita*. Potonji je posebno zanimljiv kao izrazna dominanta zapisa žakna Jurja kojim je on najavio i pozdravio prvu hrvatsku inkunabulu te uzvik koji izvan Jurjeva zapisa nikad više nije potvrđen. Skupinu za sebe čine uzvik potvrđivanja *ei* te uzvik samopotvrđivanja, samosvijesti i napeta iščekivanja *ava*. Uzvici dozivanja, obraćanja i upućivanja primatelja poruka na koga ili što su *o*, uzvik s najvećim brojem potvrda u hrvatskoglagoljskim tekstovima, te *olê/ole* i *de*. Rugalačku ulogu imali su uzvici *vaha* i *uva* koji su od jezika davaoca, latinskoga i grčkoga, preuzeti isključivo u drugotnom značenju koje je obilježeno ironijskim pomakom. Najbrojnija je skupina uzvika jadikovanja koju je činilo osam uzvika: *a*, *gore*, *jo*, *oime*, *oh'*, *uvi*, *êo*, *ju*. Oni su najčešće prethodili imenskoj riječi u dativu, a među njima je posebno zanimljiv uzvik *oh'* čiji poluglas govori da su glagoljaši uzvike poimali kao i sve ostale vrste riječi, što u suvremenome jezikoslovlju nije slučaj. Analiza uzvika pokazala je i da su glagoljaši uzvike iz grčkoga ili latinskoga predložka nerijetko prevodili uzvikom drukčijega značenja i uporabe, a u nekim su slučajevima uzvike umetali na mjestima na kojima ih u predložku s kojega su prevodili nije bilo. Uzvici se ne pojavljuju samo u upravnome govoru, već i tamo gdje bi ih se, zbog bezličnoga i dekontekstualiziranoga karaktera teksta, teško očekivalo, primjerice u povijesnim izvješćima, pravnim spomenicima i rubrikama liturgijskih tekstova. Na takvim mjestima dragocjeni su pokazatelji angažiranosti, kreativnosti i osobnosti naših glagoljaša.

Ključne riječi: uzvici, hrvatskoglagoljski tekstovi, hrvatski crkvenoslavenski jezik

S u m m a r y

INTERJECTIONS IN THE CROATIAN GLAGOLITIC TEXTS

The article deals with the form, content, meaning and the stylistic role of interjections in the sources used for the *Dictionary of the Church Slavic Language of the Croatian Redaction*. The Croatian Glagolitic texts have been compared with the Old Church Slavic canon as well as with the interjections of the modern Croatian language.

The interjections are classified in groups according to the semantic and functional criteria. The first group consists of interjections with the liturgical purpose, adoration and greeting function: *alleluê*, *amenb*, *osambna*, *ave*. The first three may change into a noun and become an essential part of the sentence structure. In the second group there are interjections of joyful greeting: *ovê* and *vita*. The last one is especially interesting as an expressional dominant of the Deacon Juri's notice by which he announced and greeted the first Croatian incunabulum. It has never been attested anywhere except in the Juri's notation. The interjection of affirmation *ei* and the interjection of self affirmation, self awareness and tense expectation *ava* belong to a separate group. The interjections of calling, addressing and directing the message recipient to someone, or to something, are the following: *o*, the interjection with the most numerous appearances in the Croatian Glagolitic texts, and then *olê/ole* and *de*. Interjections *vaha* and *uva* had a mocking role. They are taken from the donor languages, Latin and Greek, exclusively in the secondary meaning characterized by an ironical motion. The interjections of lamenting constitute the most numerous group consisting of eight interjections: *a*, *gore*, *žo*, *oime*, *oh'*, *uvi*, *êo*, *ju*. Most frequently they anteceded the noun-word in Dative. Among them the interjection *oh'* is especially interesting as it is written with the semivowel which shows that the Glagolitic scribes regarded interjections in the same way as all other words. It is not so in the contemporary linguistics. The interjection analysis shows also that the Glagolitic translators were often translating interjections from the Greek or Latin source giving them a different meaning and usage, and in some cases they inserted interjections in the places where they do not belong in the source from which they were translating. The interjections

appear not only in the direct speech but also in the impersonal texts deprived of context where one would hardly expect them, for example in the historical reports, the juridical sources and the liturgical rubrics. In such positions they are the precious indicators of involvement, creativity and personality of our *Glagoljaši*.

Key words: interjections, Croatian Glagolitic texts, Croatian Church Slavic language

Translated by Marica Čunčić

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Autor: Ana Kovačević

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 20. III. 2008.

Prihvaćen: 12. VI. 2008.